

דפוסי הפריזון יוצאי הדופן בישראל

אלכס וינרב, דב צ'רניחובסקי ואביב בריל

פרק מתוך "דוח מצב המדינה 2018"

ירושלים, טבת תשע"ט, דצמבר 2018

מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל

מרכז טאוב נוסד ב-1982 ביוזמתם של הרברט מ' סינגר, הנרי טאוב וארגון הג'וינט האמריקאי. המרכז ממומן באמצעות קרן צמיתה שהוקמה על ידי קרן הנרי ומרלין טאוב, קרן הרברט ונל סינגר, ג'ין וג'ון קולמן, קרן משפחת קולקר-סקסון-הלוק, קרן משפחת מילטון א' ורוזלין ז' וולף וארגון הג'וינט האמריקאי.

מרכז טאוב מעמיד בפני מקבלי ההחלטות המובילים בארץ ובפני הציבור הרחב תמונה כוללת, המשלבת בין הממדים החברתיים והכלכליים בהתוויית המדיניות הציבורית. הצוות המקצועי של המרכז וצוותי המדיניות הבין-תחומיים, הכוללים חוקרים בולטים בתחומם באקדמיה ומומחים מובילים בתחומי המדיניות, עורכים מחקרים ומעלים חלופות למדיניות בנושאים חברתיים-כלכליים מרכזיים העומדים על סדר היום במדינה. המרכז מציג ניתוחים אסטרטגיים לטווח ארוך והערכות של חלופות למדיניות בפני הציבור ובפני מקבלי ההחלטות על ידי כתבות בתקשורת, תוכנית פרסומים פעילה, כנסים ופעילויות אחרות בישראל ובח"ל.

פרסום זה, ככל פרסומי המרכז, הוא על דעתם ואחריותם של מחבריו בלבד. אין בו כדי לחייב את המרכז, את חבר הנאמנים שלו, את עובדיו האחרים ואת התומכים בפעולותיו.

תרגום מאנגלית: יעל כהנא-שדמי

כתובת המרכז: רחוב האר"י 15, ירושלים

טלפון: 02-567-1818

פקס: 02-567-1919

דואר אלקטרוני: info@taubcenter.org.il

אתר אינטרנט: www.taubcenter.org.il

דפוסי הפרייון יוצאי הדופן בישראל

אלכס וינרב, דב צ'רניחובסקי ואביב בריל*

תקציר

ידוע כי רמות פרייון הילודה בישראל גבוהות מאוד ביחס למדינות מפותחות אחרות. פרק זה מציג עוד פנים יוצאי דופן בפרייון של ישראל, רובם מוכרים פחות. תשומת הלב תמוקד בשאלות כמו מי בוחרים להוליד ילדים, באיזה גיל, באיזו מסגרת משפחתית (נישואים או הורות יחידנית) ומה רמת ההשכלה שלהם.

הממצאים מורים כי ב-15 השנים האחרונות עלה שיעור הפרייון הכולל בישראל ב-0.2 ילדים, אף על פי שהשיעור בקרב ערבים וחרדים ירד, ואף שהגיל החציוני של נשים בעת הלידה הראשונה עלה בשנתיים לפחות בקרב נשים יהודיות, נוצריות ודרוזיות. עוד נמצא כי שיעורי הפרייון מחוץ לנישואים נותרו בין הנמוכים ביותר ב-OECD, אף שהם במגמת עלייה, וכי גם שיעור הנשים שאינן מביאות ילדים נמוך בהשוואה בין-לאומית, בעיקר בקרב יהודיות – בקרב בנות 45 ומעלה הנתון בקרב ערביות גבוה יותר מפי שניים מאשר בקרב יהודיות.

עוד נתון חשוב הוא שההבדלים בפרייון הכולל בין ישראל למדינות מפותחות אחרות נובעים במידה בלתי פרופורציונלית משיעורי פרייון גבוהים בגילים המאוחרים (סוף שנות השלושים ותחילת הארבעים לחייהן של נשים) ומפרייון גבוה יותר בקרב אקדמאים. השילוב בין הממצאים מוביל למסקנה שחלק גדול יותר מהילדים בישראל נולדים להורים מבוגרים יותר ומשכילים יותר ביחס למדינות אחרות ב-OECD, וחלק קטן יותר גדל במשפחות חד-הוריות. לממצאים אלו יש השלכות על שורה של סוגי מדיניות בתחומי החינוך והרווחה.

* פרופ' אלכס וינרב – חוקר ראשי ומנהל מחקר, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל; פרופסור חבר, אוניברסיטת טקסס, אוסטיין; פרופ' דב צ'רניחובסקי – חוקר ראשי ויו"ר תוכנית מדיניות הבריאות, מרכז טאוב; פרופסור (אמריטוס) בניהול וכלכלת מערכות בריאות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב; אביב בריל, סטודנט לתואר שני בכלכלה יישומית באוניברסיטת בן-גוריון.

מבוא

ידוע שרמות פריון הילודה בישראל גבוהות יותר מאשר בכל מדינה מפותחת אחרת, ושוהו הגורם העיקרי לגידול האוכלוסייה החריג בגובהו במדינה. דיונים רבים בספרות האקדמית והפופולרית ובשדה המדיניות הציבורית עוסקים בהשלכות של גידול האוכלוסייה המהיר: הצורך המתמיד להגדיל את היצע המרפאות, בתי החולים, הדיור ותשתיות נוספות, רק כדי לשמור על הרמות הקיימות של ההיצע והגישה בחישוב לנפש (טל 2017; Gamzu et al. 2016; Rosen, Waitzberg, and Merkur 2015; Orenstein and Hamburg 2010), על האקלים הפוליטי (Shamir and Arian 1982; DellaPergola 2001) ועל "חשובנות העברה לאומיים" בכללותם (צ'רניחובסקי ושרברמן, פרסום עתידי).¹ פרק זה נועד לתאר היבטים נוספים של דפוסי פריון הילודה בישראל, שהם ידועים פחות אולם יש להם השלכות משמעותיות על המדיניות הציבורית בכמה תחומים מרכזיים. תחילה יוצגו רמות הפריון משלוש נקודות מבט: מבט כללי, השינויים לאורך זמן והמצב במגזרי אוכלוסייה שונים. בהמשך מתמקד הפרק בארבעה גורמים אשר לעיתים קרובות קשורים להבדלים בפריון בין מדינות: רמות הפריון מחוץ לנישואים, חיים ללא ילדים (childlessness), מגמות הקשורות לגיל בעת הלידה הראשונה והקשר בין השכלה לפריון בקרב נשים.

המסקנה העיקרית העולה מפרק זה היא שהפריון בישראל אינו יוצא דופן רק משום שהוא גבוה אלא גם בגלל נורמות מושרשות לעידוד ילודה, הקיימות בכל רמות ההשכלה והדתיות. מסיבה זו עלה הפריון בישראל ב-20 השנים האחרונות בד בבד עם עלייה בגיל בעת הלידה הראשונה וברמת ההשכלה (לפחות בקרב האוכלוסייה היהודית). דפוסים אלו חריגים מנקודת מבט כלל-עולמית, והם סותרים את התיאורים המקובלים של המפנה הדמוגרפי השני (Second Demographic Transition), שלפיהם הירידה המתמשכת בפריון עד לרמות הנמוכות משיעור ההחלפה² נובעת בעיקר משינויים ביחס לנישואים, למין, למגורים משותפים ולערך הטמון בילדים עצמם.

נוסף להבדלים ברמות הפריון, פרופיל הפריון הלאומי של ישראל שונה במידה ניכרת מזה של מדינות דומות. במהלך המאות ה-19 וה-20 התכנס הפריון במרבית המדינות המפותחות לדפוס לאומי הומוגני יחסית, שחצה זהויות חברתיות אחרות (כגון דת, מעמד ומוצא). התפתחות זו מתוארת כתהליך של "לאומיות דמוגרפית" (Watkins 1991): הפריון התכנס לכדי פרופיל לאומי, בדומה לשפה, לחינוך ולהלכי רוח בכללותם. לעומת זאת, בישראל עידוד הילודה אמנם משותף וחוצה את הגבולות החברתיים, אך הוא מתבטא בדרכים שונות מאוד בקבוצות דתיות שונות, לפחות במגזר היהודי. יתרה מכך, אין סימנים המעידים ששונות זו פוחתת לאורך זמן, אלא להפך: דפוסי הפריון בישראל ממשיכים להיות "ייחודיים בחוסנם", כפי שציין דלה פרגולה (2009, עמ' 148).

1 "חשובנות העברה לאומיים" הם מערכת חשובונות המשמשת להערכת ההשפעה של הרכב הגילים באוכלוסייה על מגוון פעילויות מאקרו-כלכליות.

2 שיעור ההחלפה הוא מספר הילדים הממוצע לאישה הנחוץ כדי לשמור על גודל האוכלוסייה. במדינות מפותחות הוא עומד על 2.09, ונהוג לעגל את הנתון ל-2.1.

חשוב שקובעי המדיניות יבינו את הגורמים לחריגות של דפוסים הפריז בישראל. לגורמים אלו יש השפעה ישירה על מסלול החיים של נשים ישראליות (ובני זוגן) – ויתרה מכך, גם על הפרופיל של הילדים. לדוגמה, ביחס לקבוצת השווים שלהם במדינות אחרות ב-OECD, לא רק שלילדים בישראל יש יותר אחאים, אלא שיש להם סיכוי רב יותר לגור במשק בית דו-הורי עם הורים מבוגרים ומשכילים יותר.

נתונים ושיטות מחקר

כדי לקבוע אם מאפייני הפריז בישראל אכן יוצאי דופן תיערך השוואה בין ישראל למדינות מפותחות אחרות. ברוב המקרים ההשוואות מוגבלות ל-34 מדינות ה-OECD, ארגון הכולל כמעט את כל המדינות המפותחות בעולם. ה-OECD מתאימה קבוצת ייחוס לא רק בשל הדמיון לישראל במאפייני הפיתוח ובשאיפות, אלא גם מכיוון שב-OECD חברות מדינות שאינן אירופיות, כגון יפן, דרום קוריא, טורקיה, מקסיקו וצ'ילה – ומכאן שהשוואת התרבותית בארגון גדולה יותר ביחס למדינות באירופה ובצפון אמריקה שנהוג להשוות אליהן את ישראל (לדוגמה אצל Bystrov 2012a). להגבלת ההשוואה למדינות ה-OECD יש גם יתרון מתודולוגי ברור: השימוש בפרוטוקולי נתונים אחידים בכל המדינות החברות מחזק את ההנחה שההשוואות תקפות.

ברמת המאקרו נערכה סדרת השוואות ראשונית המתמקדת ברמות הפריז, בפריז מחוץ לנישואים, בגיל בעת הלידה הראשונה ובחיים ללא ילדים. המדד המרכזי לפריז בהשוואות אלו הוא מדד דמוגרפי: שיעור הפריז הכולל (TFR). המדד מתאר את מספר הילדים שאישה צפויה ללדת לאורך כל שנות הפוריות שלה על בסיס שיעורי הפריז הסגוליים (שנמדדים בכל קבוצת גיל). שיעור הפריז הכולל הוא מדד הפריז הנפוץ ביותר במחקרים דמוגרפיים. בניגוד לשיעור הילודה, שהשימוש בו נפוץ מחוץ לעולם הדמוגרפי, שיעור הפריז הכולל מביא בחשבון את ההבדלים בהתפלגות הגילים במדינות השונות, שהיא הגורם המשפיע ביותר על שלושת הפרמטרים הדמוגרפיים המרכזיים: פריז, תמותה והגירה. נוסף לנתוני ה-OECD, ההשוואה ברמת המאקרו תתבסס גם על נתונים מהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה או מדוחות שפרסמו חוקרי הלשכה. שני החלקים האחרונים, המתמקדים בחיים ללא ילדים ובקשר בין פריז לחינוך, יתבססו על נתונים ברמת המיקרו מסקרים לאומיים מייצגים: הסקר החברתי של ישראל וסקר הערכים האירופי (European Values Survey – EVS). מכיוון שלא ניתן לחלץ מנתונים אלו בקלות שיעורים סגוליים לגיל (הדרושים להערכת שיעור הפריז הכולל), ההשוואות בחלקים אלו מתמקדות במספר הילדים שנולדו בפועל לנשים בכל קבוצת גיל.

1. הפריז: רמות ומגמות

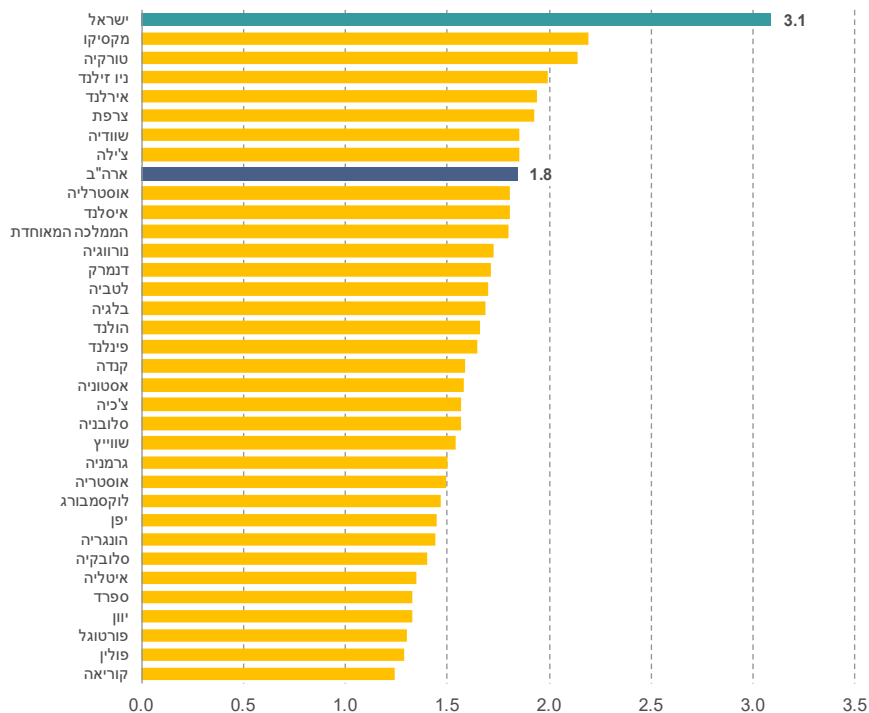
בסקירת הפריז חריג בישראל יוצגו תחילה ההבדלים האבסולוטיים ברמות הפריז בין ישראל לשאר העולם, והשוני ברמות אלו לאורך זמן ובין מגזרי אוכלוסייה שונים.

מגמות כלליות

כפי שניתן לראות בתרשים 1, שיעור הפריז הכולל בישראל בשנת 2015 היה 3.1, והוא גבוה במידה חריגה ונמצא הרבה מעל "שיעור ההחלפה" של האוכלוסייה, העומד כאמור

על 2.1. הנתון מציב את ישראל בראש טבלת ה-OECD, בפער של כמעט ילד אחד מהמדינות הפוריות ביותר אחריה, מקסיקו וטורקיה. שיעור הפרייון הכולל בישראל חרג ב-4.15 סטיות תקן מעל ממוצע ה-OECD, שעמד על 1.68 ילדים.

תרשים 1. שיעור הפרייון הכולל, 2015
מדינות ה-OECD

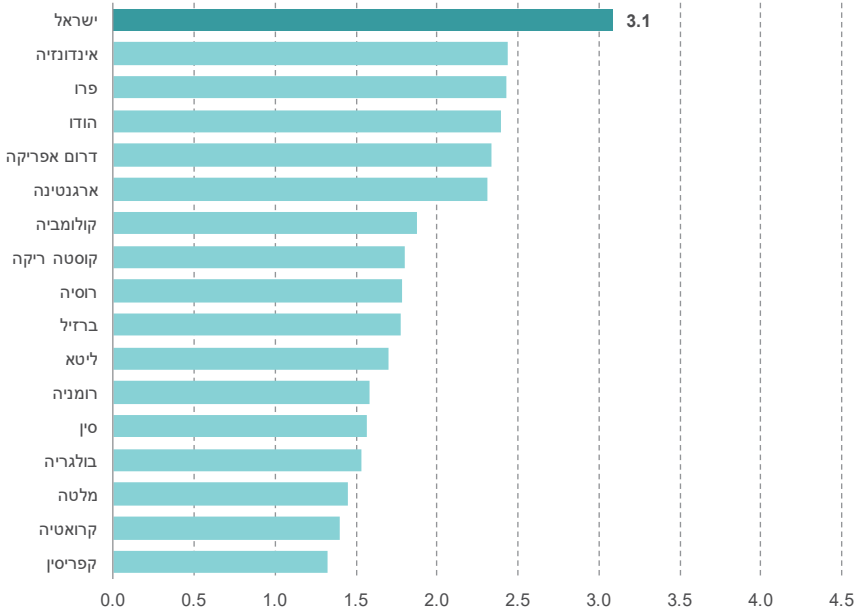

מקור: אלכס וינרב, דב צ'רניחובסקי ואביב בריל, מרכז טאוב
 נתונים: OECD Database, Chart SF2.1

כדי לקבל קנה מידה לחריגותו של שיעור הפרייון הכולל בישראל יש לערוך השוואה היסטורית. בקרב מדינות ה-OECD במערב אירופה, הפעם האחרונה ששיעור הפרייון הכולל היה 3.1 הייתה לפני עשורים רבים: בשנת 1931 באיטליה, בשנת 1914 בגרמניה, בשנת 1908 בבריטניה ובשנת 1889 בצרפת. מבין מדינות ה-OECD שאינן באירופה, הפעם האחרונה ששיעור הפרייון הכולל עמד על 3.1 הייתה ובקוריאה הדרומית בשנת 1976, ביפן בשנת 1952, ובארצות הברית ובאוסטרליה לקראת סוף ה"בייבי בום" באמצע שנות השישים של המאה העשרים.

שיעור הפריזון הכולל בישראל גבוה בהרבה גם מהשיעור במדינות BRICS (ברזיל, הודו, רוסיה, סין ודרום אפריקה), וכן בכלכלות מתפתחות אחרות (תרשים 2). לדוגמה, הוא גבוה במעלה מ-0.5 ילדים משיעור הפריזון הכולל בהודו, באינדונזיה, בפרו ובדרום אפריקה.

תרשים 2. שיעור הפריזון הכולל, 2015 מדינות מתפתחות וכלכלות אחרות בעלות פוטנציאל צמיחה גבוה*

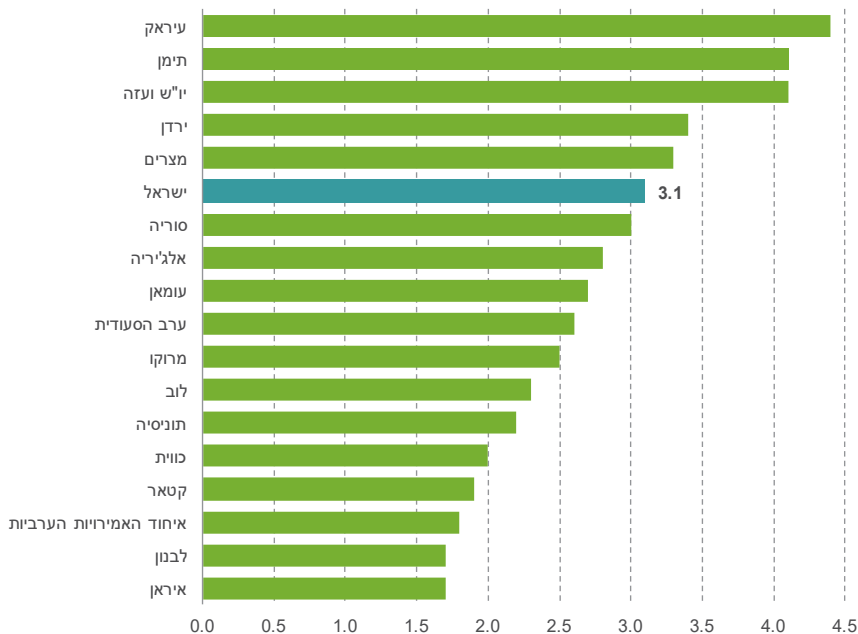
* כולל מדינות ה-BRICS (ברזיל, רוסיה, הודו, סין, ודרום אפריקה).

מקור: אלכס וינרב, דב צ'רניחובסקי ואביב בריל, מרכז טאוב

נתונים: OECD Database, Chart SF2.1

למרבה האירוניה, המדינות שרמת הפריזון בישראל קרובה אליהן ביותר הן השכנות שלה, אף שיש ביניהן הבדלים רבים בכמה מאפיינים אחרים. ישראל נמצאת בין מצרים וסוריה לא רק מבחינה גיאוגרפית, אלא גם בדירוג רמות הפריזון (תרשים 3), וגם רמות הפריזון בירדן דומות לאלו שבישראל.

תרשים 3. שיעור הפריון הכולל, 2015 מדינות המזרח התיכון

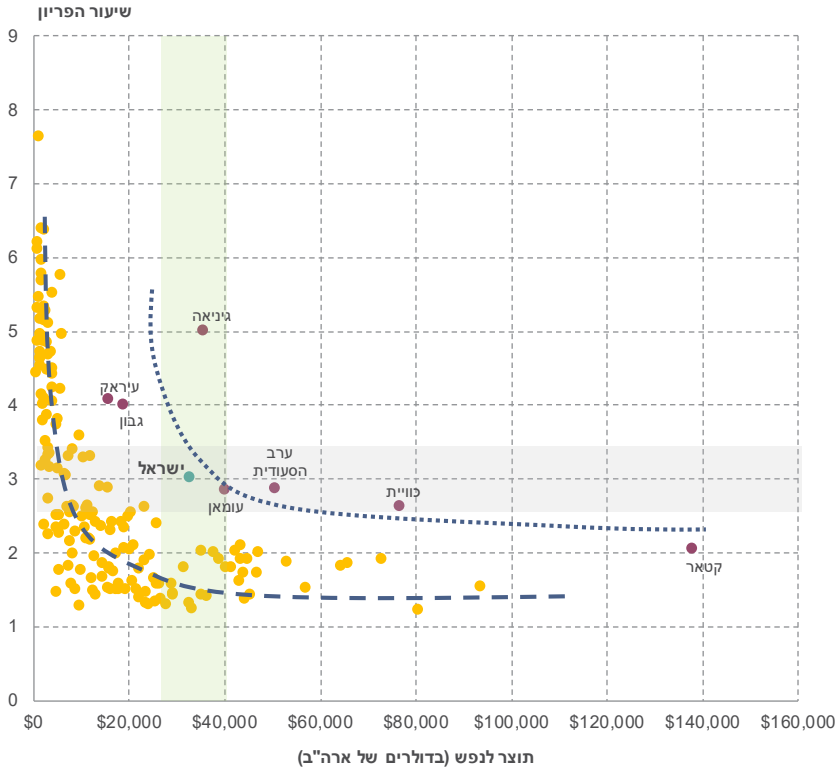

מקור: אלכס וינרב, דב צ'רניחובסקי ואביב בריל, מרכז טאוב
נתונים: US Census International Programs

זווית נוספת של שיעור הפריון החרגי בישראל מתבטאת בקשר בין התמ"ג לנפש לשיעור הפריון הכולל. במאה השנים האחרונות נוצר קשר שלילי חזק בין שני מאפיינים אלו, כפי שאפשר לראות בתרשים 4 (הכולל נתונים מ-177 מדינות משנת 2013). כפי שניכר בתרשים, רובן המוחלט של המדינות בעולם נמצאות סמוך לקו המגמה (הקו המקווקו), במיוחד ברמות גבוהות ונמוכות של תמ"ג לנפש. לעומת זאת, ישראל נמצאת על קו חלופי (הקו המנוקד) עם שבע מדינות נוספות, והיא המדינה היחידה מבין השמונה שאינה יצרנית נפט מרכזית.

האזורים המוצללים בתרשים 4 מאפשרים לערוך השוואה ישירה בין ישראל למדינות בעלות רמות דומות של עושר או פריון. האזור המוצלל בירוק מציג את המדינות שהתמ"ג לנפש בהן דומה, ואפשר לראות ששיעור הפריון הכולל שלהן נמוך בהרבה מישראל ונע בין 1.24 (קוריאה הדרומית) ל-2.02 (ניו זילנד). האזור המוצלל באפור מציג מדינות ששיעור הפריון הכולל שלהן דומה, וגם במקרה זה ישראל חריגה: התמ"ג לנפש במדינות אלו נע בין 1,684 דולרים (האיטי) ל-13,741 דולרים (אלג'יריה) – ואילו התמ"ג לנפש בישראל היה גדול פי חמישה בערך מהמוצע בקבוצה זו.

תרשים 4. הקשר בין שיעור הפריון הכולל לתמ"ג לנפש, 2013

מקור: אלכס וינרב, דב צ'רניחובסקי ואביב בריל, מרכז טאוב

נתונים: World Development Indicators 2014

מגמות בשנים 1970–2015

הפריון בישראל חריג גם בתוואי השינוי שלו לאורך זמן. ב-150 השנים האחרונות חלה ירידה מקיפה וברורה בפריון במדינות המפותחות. המעבר מרמת פריון גבוהה לנמוכה (Fertility Transition) החל עם התפשטותן של נורמות חדשות ל"הגבלת המשפחה", שתרמו להן הירידה בתמותה והעלייה בהכנסה ובעלויות הכרוכות בגידול ילדים. התוצאה הייתה ששיעור הפריון הכולל צנח ברוב החברות המפותחות לטווח שבין 2 ל-3 ילדים בממוצע עד שנות השלושים של המאה העשרים. החל משנות השישים נורמות אלו התפשטו ברוב העולם, והביאו לירידות חדות בפריון. בשנים שלאחר מכן ירד הפריון עוד יותר, בעקבות הפיתוח של אמצעי מניעה הורמונליים יעילים והתפתחותם של מבנים משפחתיים חדשים, גישות חדשות בנוגע לתפקידי הנשים ושינוי הערכים המשפחתיים

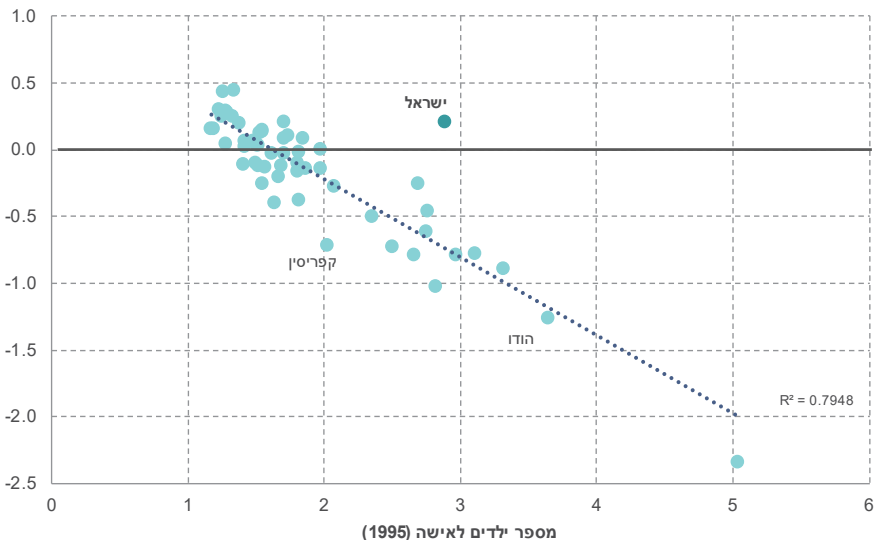
באופן כללי. בתהליך זה, הנקרא "המפנה הדמוגרפי השני", שיעור הפרייון הכולל צנח אל מתחת ל-1.5 במדינות רבות, במיוחד באירופה ובאסיה.

יש חוקרים שזיהו את מאפייני המפנה הדמוגרפי השני במגזרי אוכלוסייה קטנים בישראל – במיוחד אשכנזים חילונים בשנות התשעים (Friedlander and Feldman 1993; Bystrov 2012a), אולם מחקרים עדכניים יותר טוענים כי מאפייני המפנה הדמוגרפי השני הופיעו בקרב מגזרים אלו במשך תקופה מוגבלת בלבד, וכי הפרייון בישראל מנוגד למגמת המפנה הדמוגרפי (Okun 2016). הנתונים מראים כי הטענה השנייה היא הנכונה. לא זו בלבד ששיעור הפרייון הכולל בישראל מעולם לא צנח אל מתחת ל-2.8 ילדים, הוא אף עלה ב-0.2 בין 1995 ל-2015. חלק ניכר מעלייה זו היה במגזר החילוני (כפי שיודגם בהמשך), שהוא ליבת האוכלוסייה הישראלית שבעבר (בשנים בודדות) ניכרו בה מאפייני המפנה הדמוגרפי השני.

חשוב לציין כי ישראל אינה המדינה היחידה שחלה בה עלייה בפרייון בתקופה זו, ויש גם מדינות שהיקף העלייה בהן היה דומה – אך בכל מדינה אחרת ב-OECD ובכלכלות המתפתחות האחרות שחלה בהן עלייה דומה, שיעור הפרייון הכולל היה ברמה נמוכה הרבה יותר בנקודת הפתיחה, לרוב מתחת ל-1.4. ניתן לראות זאת בתרשים 5, המשווה את השינוי בשיעור הפרייון הכולל בשנים 2015–1995 לרמת הפרייון בשנת 1995. פרט לישראל, בכל המדינות ששיעור הפרייון הכולל שלהן עלה על 2.0 בשנת 1995 חלה ירידה בפרייון עד שנת 2015. אילו דפוסי השינוי בפרייון בישראל היו עולים בקנה אחד עם הדפוס הרווח, שיעור הפרייון היה עומד כעת על 0.75 ילדים פחות מאשר בשנת 1995, ולא על 0.2 ילדים יותר.

תרשים 5. הקשר בין שיעור הפרייון הכולל למגמות בפרייון לאורך זמן

שינוי בשיעור הפרייון (1995-2015)

מקור: אלכס וינרב, דב צ'רניחובסקי ואביב בריל, מרכז טאוב | נתונים: OECD Database, Chart SF2.1

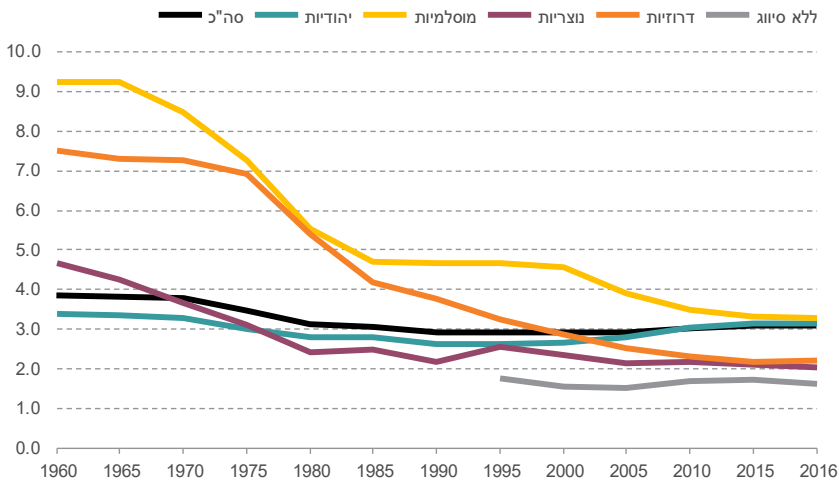
תפקידן של הדת ורמת הדתיות

היציבות בפריזון לאורך זמן מסתירה הבדלים ניכרים בין מגזרים שונים, במיוחד בין מגזרים אתניים-דתיים ורמות דתיות שונות. מאז שנות השבעים היו הדת והדתיות מוקד עניין מרכזי במחקרים אקדמיים על הפריזון בישראל (Bystrov 2012a; Friedlander, Eisenbach 1984; Friedlander and Goldscheider 1979; Goldscheider 1979; and Goldscheider 1984) וגורם משמעותי לדאגה בקרב הפרשנים החברתיים, החוששים מההשפעה ארוכת הטווח של ההבדלים בפריזון על החברה ועל המשק.

פריזון לפי דת

המגמות בשנים 1960–2016 מאשרות כי הדת היא עדיין גורם מרכזי להבדלים בפריזון הכולל (תרשים 6). שיעור הפריזון הכולל צנח משיא של 3.85 בשנת 1960 ל-2.92 בשנת 2000, לפני שעלה שוב ל-3.11 בשנת 2016. אולם בעוד שיעור הפריזון הכולל של היהודים עוקב אחר הממוצע ומתכנס אליו בהדרגה עד לעלייה בשנת 2015, שיעור הפריזון הכולל של הנוצרים ירד לרמה נמוכה מהרמות שנרשמו בשנות השבעים ועומד כעת על 2.05, הפריזון בקרב הדרוזים צנח מ-7.3 ל-2.3 ילדים בשנים 1970–2010, והפריזון בקרב המוסלמים צנח גם הוא משיעור המוערך ב-9.2 בשנת 1965 ל-3.3 ילדים 50 שנים לאחר מכן.

תרשים 6. שיעורי הפריזון לפי מגזר

מקור: אלכס וינרב, דב צ'רניחובסקי ואביב בריל, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל

הירידות החדות בשיעורי הפריזון של קבוצות המיעוט האתניות תואמות את הדפוסים האופייניים לחברות בעלות רוב מוסלמי ולחברות ערביות נוספות.³ הן גם מצביעות על

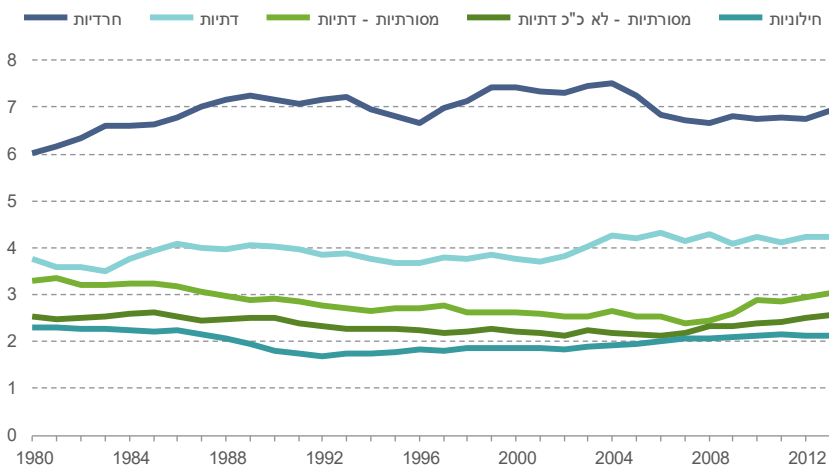
3 במדינות בעלות רוב מוסלמי – ובכלל זה תיאוקרטיות כמו איראן, מדינות דתיות עניות כמו בנגלדש, כלכלות מתעוררות כמו אינדונזיה וטורקיה ומדינות ערביות כמו תוניסיה ולבנון – חלו כמה מהירידות המהירות ביותר בפריזון שנצפו אי-פעם.

המקור העיקרי לפרופיל הפריזון החריג של ישראל; מאז שנת 2005 רמות הפריזון הלאומיות נמצאות במגמת עלייה, אף שהפריזון בקרב המוסלמים והדרוזים ירד והפריזון בקרב הנוצרים יציב – בגלל עלייה בפריזון של היהודים. במילים אחרות, פרופיל הפריזון החריג של ישראל הוא תוצר של הפריזון באוכלוסייה היהודית, ואילו במגזרים אחרים בישראל דפוסי הירידה בפריזון דומים יותר למגמות העולמיות.

פריזון לפי מידת הדתיות

יש הסכמה נרחבת כי קיים מתאם חזק בין הפריזון בישראל למידת הדתיות (Bystrov הבהרות חשובות. ראשית, היא נכונה עבור יהודים בלבד. תרשים 7, המבוסס על חליחל (2015), מציג את שיעור הפריזון הכולל ביחס למידת הדתיות אצל יהודים בשנים 2013–1980. הנתונים מציגים סימנים ברורים להבדלים בפריזון לפי מידת הדתיות: מאז שנות השמונים של המאה העשרים שיעור הפריזון הכולל נע סביב 7 ילדים לאישה בקרב חרדים, וסביב 2.5 ילדים בקרב חילונים ומסורתיים המגדירים עצמם כלא-דתיים – הפרש של 4.5 ילדים. קבוצות ברמות דתיות אחרות נמצאות בין שני הקצוות.

תרשים 7. שיעור הפריזון הכולל לפי רמת דתיות – יהודיות

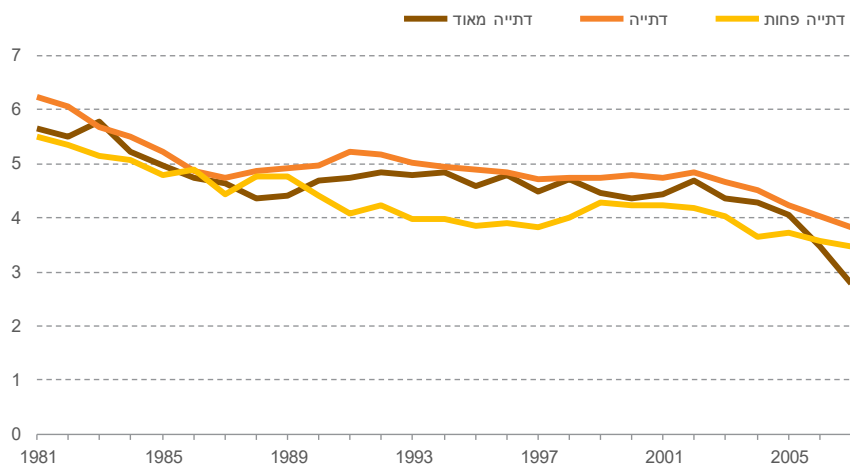

מקור: חליחל (2015)

לעומת זאת, המתאם בין הפריזון למידת הדתיות בקרב מוסלמים חלש בהרבה. ניתן לראות זאת בתרשים 8, המציג את שיעור הפריזון הכולל באוכלוסייה המוסלמית בשנים 2007–1981 על סמך נתונים מחליחל (2011). בשנות השמונים חלה ירידה דומה בכל שלוש רמות הדתיות. ברוב שנות התשעים נשמר הפרש של ילד אחד בין שני קצוות הקשת הדתית, ואילו בעשור התצפיות האחרון חלה ירידה בכל הרמות ונצפתה התכנסות ביניהן. במילים אחרות, רק בכמה שנים בודדות מתוך 27 השנים הללו נצפתה שונות בפריזון לפי

מידת הדתיות בקרב המוסלמיות, וגם בשנים אלו ההפרש בין שני קצוות הקשת הדתית עמד על ילד אחד בלבד, ללא הבדל בין דתיים לדתיים מאוד – הבדל קטן מהרבה מהפעור בין חרדים לחילונים בקרב יהודים.

תרשים 8. שיעור הפריזון הכולל לפי רמת דתיות – מוסלמיות

מקור: חליחל (2011)

ההבהרה החשובה השנייה היא שלמרות המתאם החיובי בין רמת הפריזון למידת הדתיות בקרב יהודים, מקור השינוי בפריזון בישראל ב-20 השנים האחרונות הוא דווקא האוכלוסייה החילונית. אף שהפריזון באוכלוסייה החרדית עלה במידה ניכרת בשנות השמונים, בשנים 2007–2013 הוא היה מעט נמוך יותר מהפריזון באמצע שנות התשעים. לעומת זאת, הפריזון בקרב האוכלוסייה היהודית שאינה חרדית עלה במונחים יחסיים ואבסולוטיים כאחד. במילים אחרות, העלייה של 0.2 ילדים בפריזון שניכרת בתרשימים 4 ו-5 לעיל נובעת ברובה מהעליות בפריזון בקרב נשים יהודיות שאינן חרדיות. אמנם שיעור הפריזון בקרב חרדיות נותר גבוה בהרבה, אולם גם בקרב הנשים היהודיות המזדהות כחילוניות וכמסורתיות שיעור הפריזון הכולל תמיד עולה על 2.2, כך שהוא גבוה יותר משיעור הפריזון הכולל בכל המדינות האחרות ב-OECD (אשר גם הן כוללות מגזרים דתיים שברבים מהם שיעור הפריזון גבוה יותר, כמובן).

2. גורמים הקשורים לפריזון

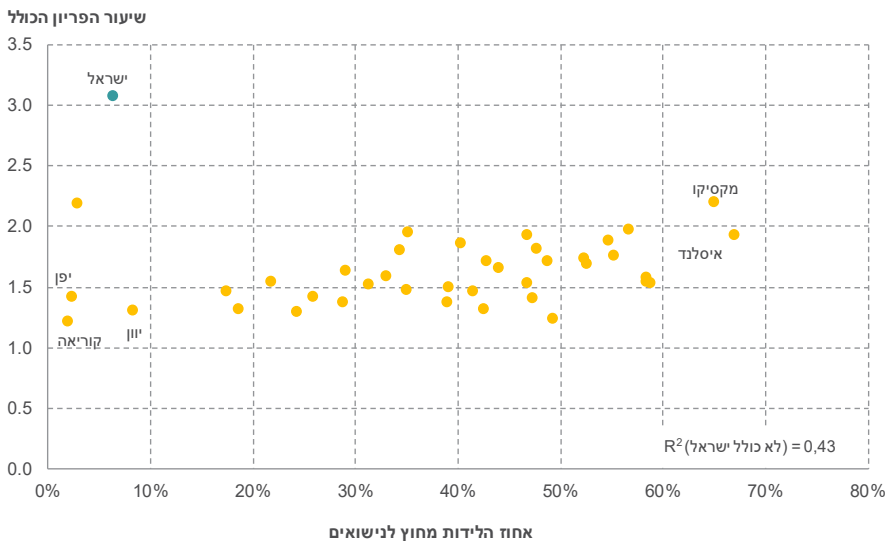
בסעיף זה תיערך השוואה בין ישראל למדינות אחרות ב-OECD בכמה מהיבטי הליבה של המפנה הדמוגרפי השני. רעיונות הקשורים למפנה משמשים לרוב בניתוח התנהגות בחברות מפותחות עכשוויות. על סמך סדרת מאמרים ראשונית (van Lesthaeghe 2014; de Kaa 1987, 2001; Lesthaeghe and Surkyn 1988), הרעיון העיקרי העומד בבסיס המפנה

הדמוגרפי השני הוא שהירידה שחלה בפריון בחברות מפותחות מאז שנות השישים נובעת בעיקר משינויים תרבותיים ארוכי טווח המשפיעים על דפוסי הנישואים, כגון נישואים בגיל מאוחר יותר, ויתור על נישואים ובחירה במסגרת חיים אחרת. דפוסים אלו משנים את ההתנהגות הקשורה לפריון – ניתוק המין מרבייה (והרבייה מהנישואים), הבאת ילדים בגיל מאוחר יותר או בחירה שלא להביא ילדים כלל. התוצאה הכוללת היא ירידה במספר הלידות לאישה, אך יש גם שינויים העשויים לעודד את עליית הפריון בתנאים שונים.

פריון מחוץ לנישואים

במדינות ה-OECD ובמדינות מפותחות נוספות יש מתאם חיובי בין שיעור הפריון הכולל לשיעור הילדים הנולדים מחוץ למסגרת הנישואים (תרשים 9). ילדים אלו הוקעו בעבר ונחשבו ל"בלתי חוקיים" (בתקופה שקדמה למפנה הדמוגרפי השני), אך כעת חלקם מבין הלידות גדול במדינות רבות, במיוחד במדינות בצפון אירופה ובמקסיקו. העוני בקרב ילדים מרוכז במשפחות חד-הוריות, כפי שידוע זה זמן רב, כך שלדפוס זה יש השפעה ניכרת גם על מדיניות הרווחה. מסיבה זו – ומסיבה זו בלבד – חשוב להבין במה שונה ישראל בהיבט זה ובאיזו מידה חריגות זו צפויה להימשך בעתיד.

תרשים 9. הקשר בין שיעור הפריון הכולל ללידות מחוץ לנישואים, 2014*

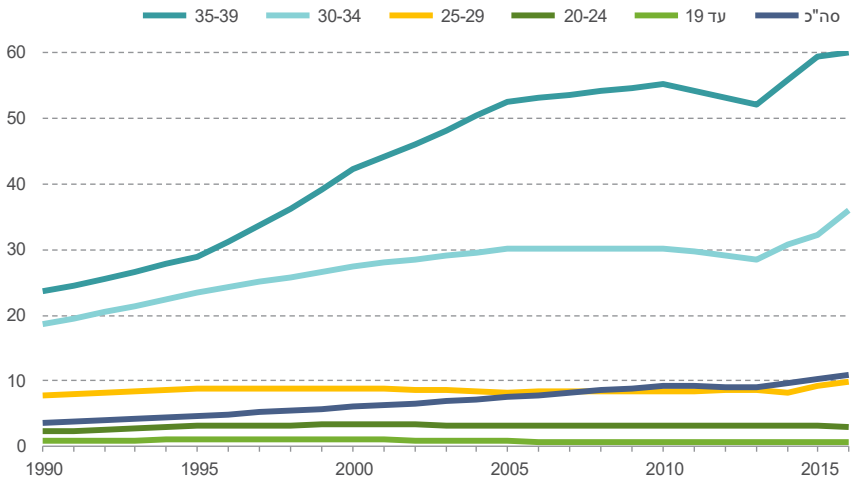
* או השנה הקרובה ביותר שהיו בעבורה נתונים.

מקור: אלכס וינרב, דב צ'רניחובסקי ואביב בריל, מרכז טאוב | נתונים: OECD Database, Charts SF2.1 and SF2.4

מתרשים 9 ברור כי הפריזון הגבוה בישראל אינו יכול להיות מוסבר ברמות פריזון גבוהות מחוץ לנישואים. להפך – ביחס למדינות ה-OECD ישראל חריגה מאוד: שיעור הפריזון בה גבוה אף ששיעור הפריזון מחוץ לנישואים הוא בין הנמוכים בארגון (ושיעור המגורים המשותפים מחוץ למסגרת הנישואים נמוך אף הוא)⁴. מבין כל מדינות ה-OECD, רק בפרן, בדרום קוריאה ובטורקיה שיעור הפריזון מחוץ לנישואים נמוך יותר, אך שיעור הפריזון בהן נמוכים הרבה יותר.

לעומת זאת, הפריזון מחוץ לנישואים בישראל נמצא במגמת עלייה, לפחות מעל גיל 30. ניתן לראות זאת בתרשים 10, המציג את מספר הלידות של נשים שאינן נשואות לפי קבוצות גיל בשנים 1990–2015. בקרב נשים בשנות העשרה והעשרים לחייהן, שיעור הפריזון הצפויים מחוץ למסגרת נישואים היו נמוכים ויציבים במשך התקופה – לידה אחת לכל אלף נשים שאינן נשואות בגילי העשרה, 3.1 לידות בקרב בנות 24–20 ו-8.6 לידות לכל אלף נשים לא-נשואות בגילי 29–25. לעומת זאת, יש עלייה תלולה בסבירות ללידה בקרב נשים שאינן נשואות בגילים המבוגרים יותר, והעלייה החדה ביותר היא בקרב נשים בסוף שנות השלושים לחייהן: מ-24 לידות לאלף נשים בשנת 1990 ל-60 לידות בשנת 2016. בקרב נשים בתחילת שנות הארבעים לחייהן ניכרת עלייה דומה: מ-24 לידות לאלף נשים לא-נשואות ב-1990 ל-32.8 לידות ב-2015. בקרב נשים בתחילת שנות השלושים לחייהן ניכרה עלייה מתונה יותר.

תרשים 10. מספר הלידות בקרב לא-נשואות
לאלף נשים, לפי קבוצות גיל

אומדן על בסיס ממוצע חמש-שנתי לשנים 2011–2015, וממוצע שנתי לשנים 1990–2012.

מקור: אלכס וינרב, דב צ'רניחובסקי ואבי בריל, מרכז טאוב | נתונים: רשות האוכלוסין וההגירה, מרשם האוכלוסין

95 אחוזים ממי שהזדהו כזוגות בישראל היו נשואים בשנת 2016, ובגילים מבוגרים יותר המצב דומה. לדוגמה, מבין 14 המדינות שליקטו נתונים לאומיים מייצגים על אזרחים ותיקים במסגרת סקר הבריאות, הזקנה והפרישה באירופה (SHARE) (אוסטריה, בלגיה, גרמניה, דנמרק, הולנד, יוון, ספרד, פולין, צ'כיה, צרפת, שוודיה ושווייץ) עד שנת 2007, בישראל נרשמו השיעורים הגבוהים ביותר של אנשים נשואים בכל גיל מעל 50 (Kohli, Künemund, and Vogel 2008).

הצמיחה בהרכב הלידות בקרב נשים שאינן נשואות, לפחות מעל גיל 30, הולמת את הציפיות הסטנדרטיות במסגרת המפנה הדמוגרפי השני, אך העובדה שבישראל העלייה בפריורן חלה הן במסגרת הנישואים הן מחוצה לה ייחודית, ושילוב זה נדיר במדינות המפותחות.

לשינויים אלו יש השפעה רבה על הפריורן בישראל, במיוחד בגילים המבוגרים יותר. נכון לשנת 2016, כ-1 מכל 6 ילדים שנולד בישראל לאם בת 40 ומעלה נולד לאם שאינה נשואה (לעומת 1 מ-11 ילדים בקרב נשים בגילי 35-39 ו-1 מ-20 ילדים שנולדים לנשים בגילי 34-30). מכיוון שפריורן מחוץ לנישואים מוקע וחריג ביותר בקרב ערבים ובקרב חרדים, ניתן להסיק כי חלקן של היהודיות החילוניות בקרב האימהות הבלתי נשואות עולה על חלקן באוכלוסייה.

בהמשך נראה שהאימהות החד-הוריות הן גם מבוגרות ומשכילות יותר ממקבילותיהן ב-OECD. ייתכן שלעובדה שהן בחרו להרות למרות הגיל וההשכלה יש קשר לכך שגם הן חשופות לנורמות עידוד הילודה החזקות, המשפיעות על התנהגות הפריורן בישראל בכללותה (Bystrov 2012a).

גיל בעת הלידה הראשונה

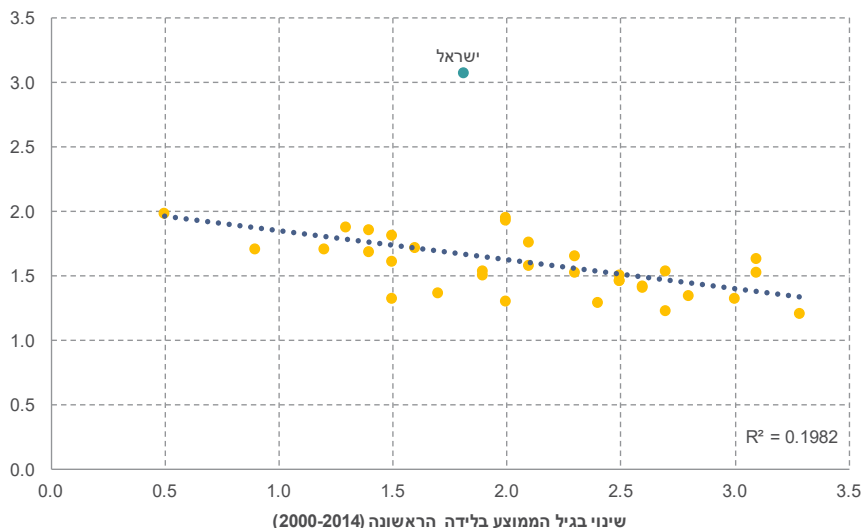
לפני עידן אמצעי המניעה המודרניים, התנודות בגיל הלידה הראשונה היו אחד מהגורמים העיקריים שהשפיעו על רמות הפריורן הכוללות (Hirschman 1994). זו הייתה הסיבה שמתוס, התאורטיקן הדמוגרפי בן המאה ה-18, טען כי על חברות "מתורבתות" לעודד נשים לדחות את נישואיהן (Malthus 1798). מכיוון שהפריורן מחוץ לנישואים היה מזערי, העלייה בגיל הנישואים צפויה הייתה להוריד את שיעורי הפריורן על ידי הקטנת חלון הפוריות שבו אישה עשויה להיכנס להיריון, כלומר התקופה שבין הנישואים לגיל המעבר. מאז חלו שינויים רבים והגיל בעת הלידה הראשונה במדינות ה-OECD ממשיך לעלות, בעיקר בעקבות שיפור הגישה לאמצעי מניעה יעילים ובשל העלייה ברמות ההשכלה והתעסוקה בקרב נשים. לעלייה בגיל הלידה הראשונה יש קשר שלילי לרמות הפריורן (תרשים 11). בעשר מדינות ה-OECD שבהן גיל הלידה הראשונה עלה לפחות ב-2.5 שנים בין 2000 ל-2014, שיעור הפריורן הכולל הממוצע עומד על 1.4 – ואילו בתשע המדינות שבהן נרשמה עלייה קטנה יותר (1.5-0.5 שנים) השיעור גבוה יותר, ועומד על 1.7.

הפריורן הגבוה בישראל מרחיק אותה מאוד מקו המגמה הכולל, כמובן. הגיל בעת הלידה הראשונה בשנת 2014 היה 27.5, והוא מציב את המדינה באחוזון ה-25 – מעט נמוך, אך עדיין גבוה בשנה שלמה מהנתון בארצות הברית. אולם הנתון הממוצע מטשטש את השונות הרבה בין מגזרי האוכלוסייה השונים בישראל – כפי שניתן לראות בתרשים 12, המציג מגמות בגיל בעת הלידה הראשונה לפי מגזר. בשנת 2016 הגיל בעת הלידה הראשונה היה 28.6 בקרב נשים יהודיות ו-28.5 בקרב נוצריות (נתונים קרובים יחסית לחציון ה-OECD), ונמוך בהרבה במגזרים אחרים – 25.0 בקרב הנשים הדרוזיות ו-23.8 בקרב מוסלמיות.

הבדלים אלו מראים כי הגיל הממוצע בעת הלידה הראשונה בכל מגזר בישראל כשלעצמו אינו מנבא היטב את רמות הפריורן המצרפיות. לדוגמה, נכון לשנת 2016 רמות הפריורן בקרב יהודיות היו נמוכות רק במעט מרמות הפריורן של נשים מוסלמיות, אך היה הבדל של 4.8 שנים בגיל הלידה הראשונה – מה שמעיד על דפוסים שונים בגיל הפריורן בקרב נשים יהודיות וערביות.

תרשים 11. הקשר בין השינוי בגיל בלידה הראשונה לשיעור הפרייה הכולל

שיעור הפרייה (2014)

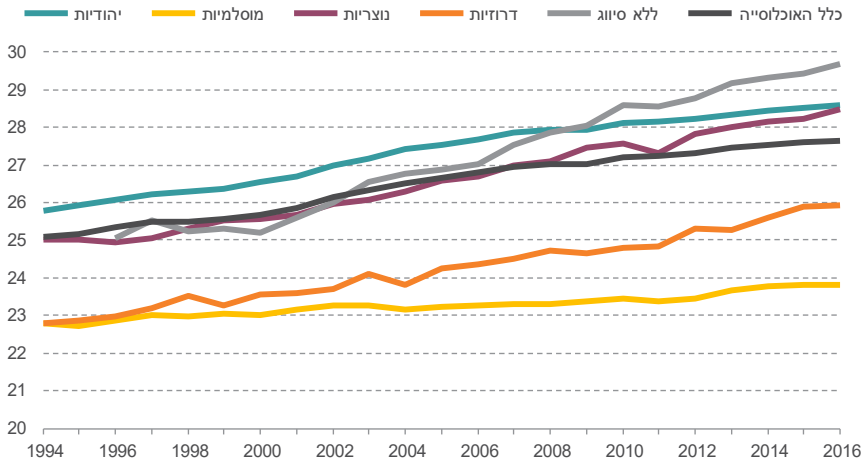

מקור: אלכס וינרב, דב צ'רניחובסקי ואביב בריל, מרכז טאוב | נתונים: OECD Database, Chart SF2.3

מפתיעים עוד יותר הם ההבדלים בין המגזרים השונים בקשר בין השינויים בפרייה לגיל בעת הלידה הראשונה. בשנים 1994–2016 הגיל בעת הלידה הראשונה עלה בכ-3 שנים עבור נשים נוצריות ודרוזיות, ובשנה אחת עבור מוסלמיות (תרשים 12). העלייה תואמת את הירידה בשיעור הפרייה הכולל באוכלוסיות אלו, לצד דחיית תחילת הפרייה לגילים מבוגרים יותר. אולם בקרב נשים יהודיות הגיל בעת הלידה הראשונה עלה בכ-2.8 שנים בתקופה זו, אף על פי ששיעור הפרייה הכולל בקרב נשים יהודיות לא-חרדיות עלה בכ-0.2 ילדים, כאמור לעיל. המשמעות היא שהעלייה בשיעורי הפרייה בגילים מבוגרים גדולה יותר מהירידה בפרייה בגילים צעירים יותר.

המגמה בקרב נשים יהודיות היא היפוך הקשר המסורתי בין הגיל בעת הלידה הראשונה והפרייה, והיא עולה בקנה אחד עם הטיעונים שעלו לאחרונה כי מדינות שרמת השוויון המגדרי בהן גבוהה יותר יכולות ליהנות מדיבידנד בפרייה, כלומר מצב שבו העליות בפרייה בגילים מבוגרים יותר (מעל שלושים, למשל) חזקות מהירידות בגילים צעירים יותר (Myrskylä, Kohler and Billari 2011). סימנים נוספים לכך ברחבי העולם כוללים את הקשר החיובי ברובו בין שיעורי ההשתתפות של נשים בשוק העבודה לשיעורי הפרייה הכוללים במדינות מפותחות שרמת הפרייה בהן נמוכה (Ahn and Mira 2002; Brehm and Engelhardt 2015; Rindfuss, Choe and Brauner-Otto 2016). שיעור ההשתתפות הגבוה מאוד של נשים יהודיות בשוק העבודה בישראל – בין הגבוהים ביותר מבין מדינות ה-OECD (פוקס 2016) – עולה בקנה אחד עם תופעה זו, שהיא חדשה יותר, אך ראוי לציין כי במדינות אחרות המתאפיינות בדפוס כזה יש שיעור גבוה הרבה יותר של לידות מחוץ למסגרת הנישואים מאשר בישראל.

תרשים 12. גיל חציוני בעת הלידה הראשונה, לפי מגזר

מקור: אלכס וינרב, דב צ'רניחובסקי ואביב בריל, מרכז טאוב
מקור: הלמ"ס, שנתונים סטטיסטיים לישראל

חיים ללא ילדים

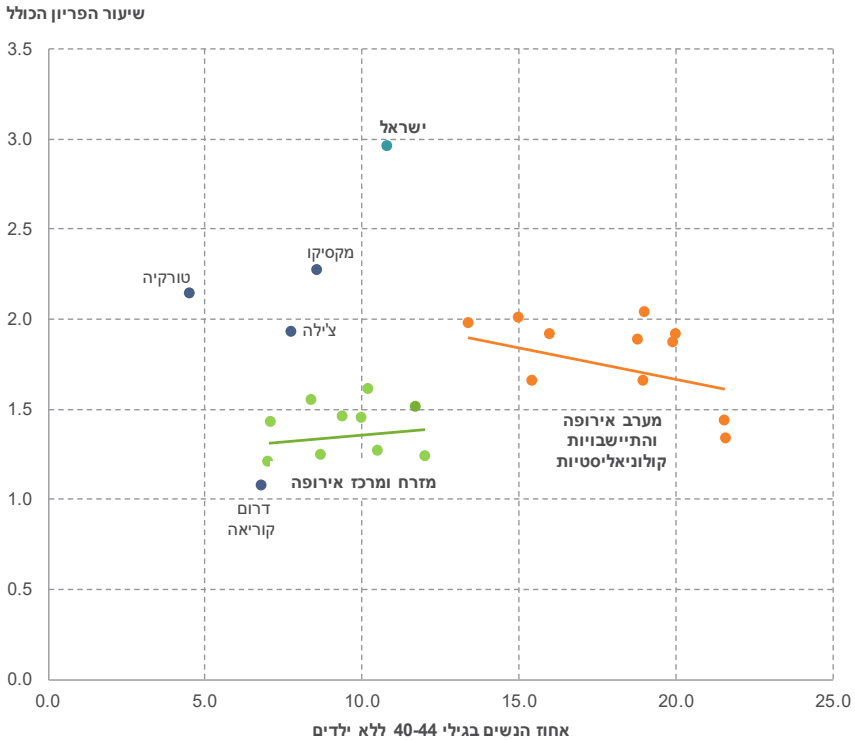
במדינות שיש בהן אמצעי מניעה נפוצים וזמינים, אין קשר ברור בין שכיחות החיים ללא ילדים⁵ לשיעור הפריור הכולל. בהנחה שחיים ללא ילדים בגילי 44–40 הם מדד טוב לכלל היקף התופעה (הנחה מקובלת במחקר העולמי בתחום), תרשים 13 מראה כי במדינות במזרח אירופה ובמזרח אסיה יש נטייה פחותה לחיים ללא ילדים, לצד שיעור פריור כולל נמוך יותר בהשוואה למדינות במערב אירופה ובארצות הברית, קנדה ואוסטרליה. במילים אחרות, במזרח אירופה יש שיעור גבוה יותר של נשים שיש להן ילדים, אך מבין הנשים שהביאו ילדים לעולם, מספר הילדים שילדו נמוך מזה של נשים במערב אירופה. בהשוואה בין-לאומית, בקרב נשים ישראליות היו בעבר שיעורים נמוכים מאוד של חיים ללא ילדים. רק כ-3 אחוזים מבין הנשים הישראליות הנשואות שנולדו בשנים 1934–1930 חיו ללא ילדים – נתון המשתווה לשיעורי הנשים החיות ללא ילדים בקרב נשים מהזרם הנוצרי ההוטרי (Hutterite), ששיעורי הפריור שלהן הם הגבוהים ביותר שתועדו אי-פעם (Rowland 2007).

מתרשים 13 עולה כי חל שינוי קל מאז. אחוז הנשים שאין להן ילדים בישראל בגילי 40–44 הוא כ-11 אחוזים. נתון זה דומה הרבה יותר לשיעורים הנמוכים יחסית במזרח אירופה ובמרכז מאשר לדפוסים במערב אירופה. לצד זאת ניכר שיש בישראל דיון

5 יש דיון בשאלה אם להתייחס לנשים ללא ילדים כ"עריריות" או "אל-הוריות" (Blackstone 2014; Tanturri and Mencarini 2008). מכיון שהמונח "עריריות" נושא מטען רגשי, ובמונח "אל-הוריות" יש הנחה סמויה בנוגע לאלמנט הבחירה שלא להביא ילדים לעולם, אשר אינה מתארת במדויק נשים המנסות להרות באופן פעיל, בפרק זה ישמש המונח הכללי יותר "חיים ללא ילדים".

רחב בהרבה על בחירה בחיים ללא ילדים, החל מהתפתחותה של ספרות אקטיביסטית ואקדמית (למשל Donath 2015) ועד לספרו של א"ב יהושע מ-2014 המספר את סיפורה של אישה אל-הורית מבחירה ("ניצבת"). כפי שהודגם בתרשים 10 לעיל, חלה עלייה בפריון בגילי 44–40 בקרב נשים יחידניות – שאולילא היו מביאות ילדים בחברה שפחות מעודדת לודה – וחוקרים אחדים הצביעו על דפוסי הפריון המאוחר בישראל (Okun 2016).

תרשים 13. הקשר בין אחוז הנשים שאין להן ילדים לשיעור הפריון הכולל 2010–2011 (או השנה האחרונה שיש בעבורה נתונים)

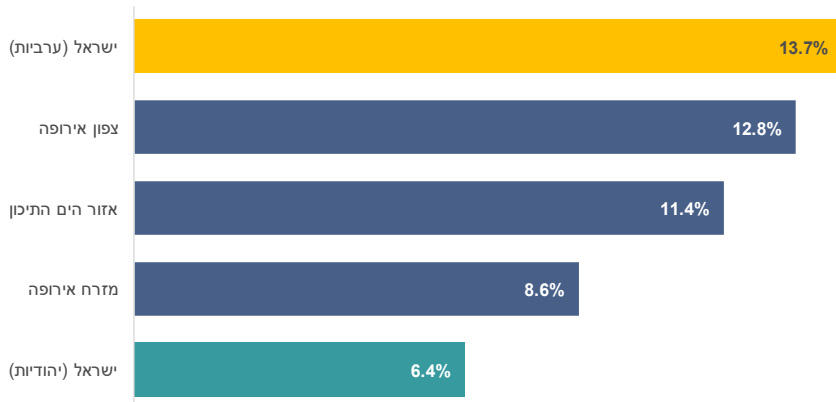

מקור: אלכס וינרב, דב צ'רינובסקי ואביב בריל, מרכז טאוב
נתונים: OECD Database, Chart SF2.5

היות שלעיתים נמתחת ביקורת על מדד גילי 44–40 כאומדן לתופעת החיים ללא ילדים, בתרשים 14 מוצג אחוז הנשים שאין להן ילדים בגילי 59–45 – טווח גילים שנשים מעטות מאוד יולדות בו. האומדנים מבוססים על שתי סדרות של סקרים לאומיים מייצגים: סקר הערכים האירופי (EVS) מהשנים 2008–2009 (השנים העדכניות ביותר שיש בנמצא), שנאסף ב-47 מדינות אירופיות – ונתוני הסקר החברתי בישראל מהשנים 2007, 2008, 2010 ו-2012, שנבחרו בגלל התאמתם לשנים הזמינות מהסקר האירופי.

מהנתונים עולה כי אחוז הנשים שחיו ללא ילדים בישראל בקבוצת הגילים 45–59 (ילידות השנים 1947–1967 בערך) עמדו על 6.4 אחוזים עבור נשים יהודיות ו-13.7 עבור נשים ערביות – כלומר, הנשים היהודיות והערביות נמצאות בשני הקצוות המנוגדים של הטווח האירופי. ניתן להסיק מכך כי גם אם נורמות עידוד הילודה בישראל חזקות, לפחות בסביבתן של נשים יהודיות ברמת דתיות פחותה בקבוצות גיל אלו, הן נוטות ללכת יד ביד עם יחס ליברלי לפיריון מחוץ למסגרת הנישואים. כפי שציינה ביסטרוב, "החשיבות שבהבאת ילד אחד לפחות [...] חזקה יותר מהאמונה בנישואים, שכן שיעור הולך וגדל של נשים יהודיות בגיל הפיריון המבוגר מביאות ילדים לעולם" (Bystrov 2012a, עמ' 285–286).

תרשים 14. שיעור הנשים ללא ילדים בגילי 45–59 לפי מגזר (ישראל) ומיקום גיאוגרפי (אירופה), 2008–2012

מקור: אלכס וינרב, דב צ'רניחובסקי ואביב בריל, מרכז טאוב נתונים: סקר הערכים האירופי (EVS), 2008–2009; הלמ"ס, הסקר החברתי 2007, 2008, 2010 ו-2012

השכלה

נשים

זה זמן רב רמת ההשכלה בקרב נשים היא אחד הגורמים החשובים ביותר המשפיעים על הפיריון. נשים משכילות היו הראשונות שצמצמו את הפיריון שלהן, לפני הופעתם של אמצעי מניעה יעילים ואחריה (Caldwell 1980). גם בימינו שיעורי הפיריון של נשים משכילות ממשיכים לרוב להיות נמוכים יותר מאלו של נשים משכילות פחות, בשל הרצון להפחית את הסיכוי להשלכות בריאותיות בלתי רצויות הקשורות להולדה, להתחיל להביא ילדים בגיל מאוחר יותר למען ההשכלה, להשקיע יותר במספר קטן יותר של ילדים (שקלול התמורות בין איכות וכמות – על פי Becker and Tomes 1976), לפתח קריירה מחוץ לבית, להזדהות כאישה "מודרנית" ולשפר את איכות חייהן (הגדלת הצריכה שאינה קשורה לילדים, פנאי רב יותר וכדומה).

לקשר הסטנדרטי בין חינוך לפריון יש השלכה צפויה: לעלייה ברמות ההשכלה – הרצויה ברמה האישיית והחברתית מטעמים רבים – יש "מחיר" המתבטא בפריון בחברות שונות; גם כאשר שיעור הפריון בכל רמת השכלה נותר על כנו לאורך זמן, בחברה שרמות ההשכלה בה במגמת עלייה תחול ירידה בפריון, מכיוון ששיעור גדול יותר של נשים (וגברים) יעברו לקטגוריית פריון נמוכה יותר.

הקשר ארוך הטווח בין ההשכלה לפריון בישראל ביחס למדינות מפותחות אחרות נבחן בעזרת אותו קובץ נתונים משולב מסקר הערכים האירופי ומהסקר החברתי של ישראל. סדרת מודלי הרגרסיה המבוססת על נתונים אלו מתמקדת בקשר בין השכלה של כל פרט במדגם למספר הילדים שנולדו לו אי-פעם, בפיקוח על ההכנסה החודשית של משק הבית.⁶ תוצאות מודלי הרגרסיה מוצגות בנספחים.

תרשים 15 מציג את ההשפעות השוליות של ההשכלה על מספר הילדים הצפוי בטווחי גיל של חמש שנים (עד קבוצת הגיל 44–40) בקרב נשים וגברים ממגזרים שונים, כאשר הכנסת משק הבית שווה להכנסה החצינית.⁷

הדפוס שנצפה בתרשים תואם את הקשר הסטנדרטי במידה חלקית בלבד. בקרב נשים וגברים מהמגזר הערבי אכן ניכרת השונות הצפויה לפי רמת ההשכלה. בכל קבוצות הגיל, בקרב בעלי רמת ההכנסה הנמוכה ביותר מספר הילדים הוא הגדול ביותר. לבעלי תואר אקדמי יש פחות ילדים מאשר לבוגרי תיכון ברוב הגילים, וההבדל מגיע לילד אחד בקרב בני 29–25 ולכ-0.5 מעל גיל 35.⁸

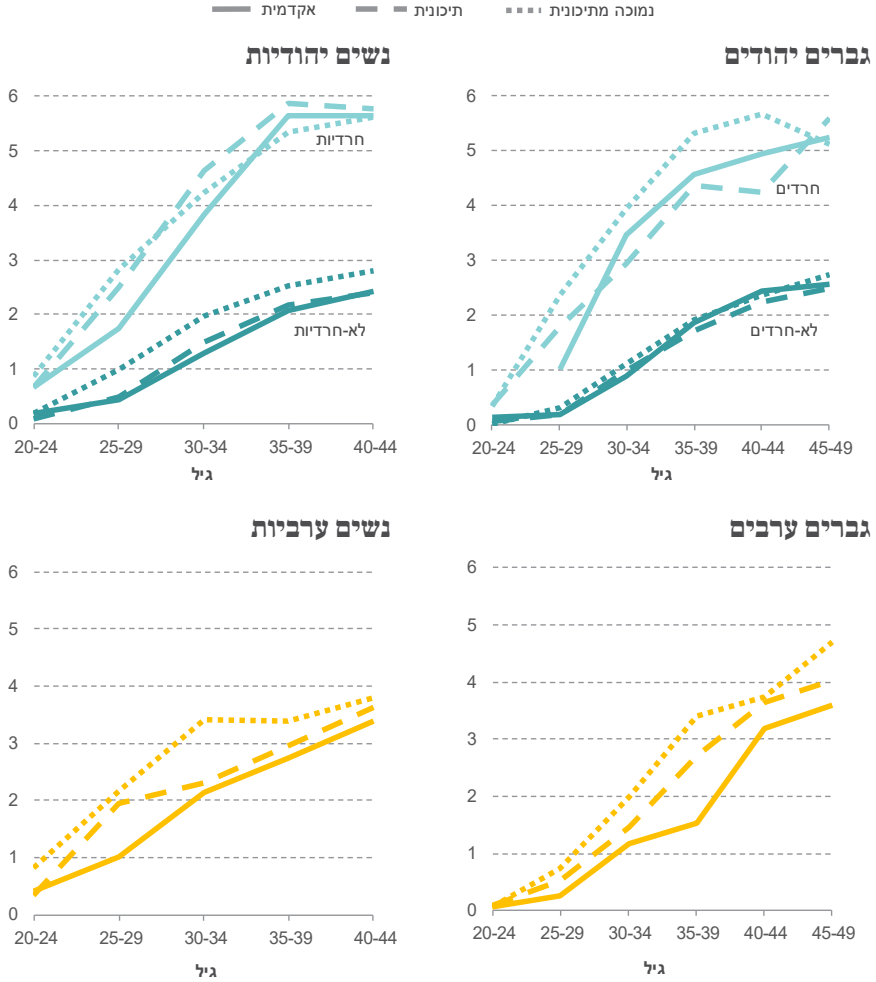
לעומת זאת, בקרב יהודים דפוסי ההשכלה והפריון תואמים את הקשר הסטנדרטי במידה פחותה. לבד מאשר בקרב יהודיות שאינן חרדיות (שבקרנן לבעלות השכלה נמוכה יש יותר ילדים מלבעלות השכלה תיכונית או אקדמית), אין הבדל מובהק בין בוגרות תיכון לאקדמאיות במספר הילדים. אצל גברים שאינם חרדים היעדר ההבדלים בין רמות ההשכלה בולט עוד יותר: מספר הילדים לאורך החיים דומה מאוד בכל הרמות. לעומת זאת, בקרב נשים וגברים חרדים היחס בין השכלה למספר הילדים משתנה עם הגיל; נראה כי אצל אקדמאים הפריון נמוך יותר בשנות העשרים המאוחרות לחייהם, אך בעשור שלאחר מכן מספר הילדים המצטבר מתלכד עם המסלול של בעלי השכלה נמוכה יותר.

6 יש לציין כי המודלים לא הוגדרו כמודלים סיבתיים, אלא ככאלה המתארים את הפריון המצטבר עבור קבוצות גיל שונות במונחים הפשוטים ביותר. עם זאת, הם מסבירים חלק ניכר מהשונות הכוללת במספר הילדים: 55 אחוזים מהשונות במודלים (R2) ששימשו ליצירת תרשים 15.

7 הניתוח מוגבל לנשים בגילי 44–20 ולגברים בגילי 54–20. גודל המדגם: 6,206 נשים יהודיות, מהן 650 חרדיות; 1,510 נשים ערביות; 8,146 גברים יהודים, מהם 812 חרדים; ו-1,927 גברים ערבים.

8 אם יישמר הקשר הסטנדרטי בין ההשכלה לפריון שנצפה בחברה הערבית בישראל ובמדינות ערב השכנות, העלייה המהירה בהשתלבותן של נשים ערביות בהשכלה הגבוהה ובשוק העבודה (פוקס ווייס 2018) תגדיל את הפער במהלך העשור הקרוב בשיעור הפריון הכולל בין הנשים הערביות בעלות ההשכלה הגבוהה ביותר ובין בעלות ההשכלה הנמוכה ביותר.

תרשים 15. מספר הילדים הצפוי לאדם, לפי רמת השכלה, 2008–2012
לפי מגזר וקבוצות גיל

מקור: אלכס וינרב, דב צ'רניחובסקי ואביב בריל, מרכז טאוב נתונים: הלמ"ס, הסקר החברתי 2007, 2008, 2010 ו-2012

כדי להשוות את התוצאות לדפוסים באירופה, החלנו את אותם מודלים על נתוני סקר הערכים האירופי ושילבנו אותם בנתונים על יהודים שאינם חרדים בישראל. תרשים 16 מציג את הנתונים בשלושה פאנלים בעבור שלוש קטגוריות השכלה. לאור השונות בדפוס

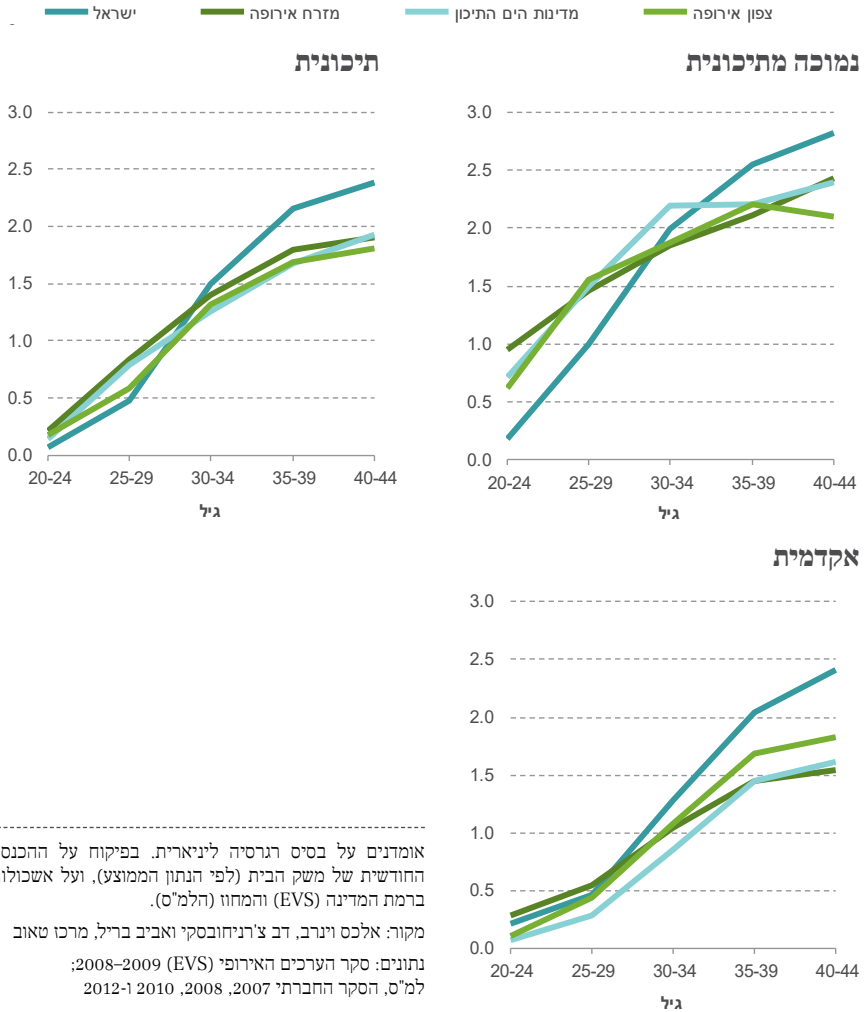
הפריון והחיים ללא ילדים בין מדינות אירופה, כפי שהודגם לעיל (למשל בתרשימים 1 ו-2), כל פאנל מחלק את מדינות אירופה לשלושה אזורים: מזרח אירופה, מדינות הים התיכון וצפון אירופה.

שני ממצאים חשובים עולים מהתרשים. ראשית, הפריון המצטבר בישראל אינו גבוה יותר בכל גיל ובכל רמות ההשכלה. בפרט, בקרב בעלות ההשכלה הנמוכה ביותר, הפריון בקרב נשים ישראליות (לא כולל חרדיות וערביות) למעשה נמוך יותר בשנות העשרים לחייהן בהשוואה למקבילותיהן באירופה, והפריון העודף בישראל ברמת השכלה זו מופיע רק בסוף שנות השלושים לחייהן. נראה כי גם בקרב בעלות השכלה תיכונית הפריון בישראל מתחיל מעט מאוחר יותר בהשוואה לאירופה, אך במהרה הוא מאיץ ומגיע לרמות גבוהות יותר. למעשה, כאשר מתמקדים בשנות העשרים לחייה של האישה, הפריון בישראל אינו נמוך יותר רק בקרב נשים אקדמאיות.

ממצא חשוב נוסף קשור לפערי הפריון בין רמות ההשכלה השונות. בהתאם לדפוס הסטנדרטי במדינות מפותחות, בגיל 44–40 רמות הפריון המצטבר באירופה גבוהות הרבה יותר אצל בעלות ההשכלה הנמוכה ביותר מאשר אצל הנשים המשכילות ביותר. לנשים בגיל זה שלא סיימו תיכון יש 0.4 ילדים יותר מאשר לאישה בעלת השכלה תיכונית, ו-0.6 ילדים יותר מאישה אקדמאית. לעומת זאת, בקרב יהודיות שאינן חרדיות בישראל באותה קבוצת גיל ההבדל קטן יותר במונחים יחסיים ואבסולוטיים. לנשים בעלות ההשכלה הנמוכה ביותר יש 2.8 ילדים, ולנשים בעלות השכלה תיכונית ואקדמית יש רק 0.3 ילדים פחות מהן. השוויין בפריון בקרב בוגרות תיכון ואקדמאיות כשלעצמו מבדל את הפריון בישראל מהפריון במדינות מפותחות אחרות.

השילוב בין שני הממצאים הללו – הילודה המאוחרת יחסית בישראל וההבדלים הקטנים יחסית בין נשים ברמות השכלה שונות – הוא עדות חשובה לסוגי המשפחות שילדים נולדים אליהן. ההבדלים הגדולים בפריון בין נשים ישראליות לנשים במדינות מפותחות קטנים ביותר בקרב בעלות ההשכלה הנמוכה ביותר, ומגיעים לשיאם בקרב הנשים המשכילות ביותר. המשמעות היא שרוב ההבדל בפריון בין ישראל למדינות אירופיות נובע מכך שמשפחות משכילות יחסית – ששיעורן מבין המשפחות בישראל גבוה, וממשיך להתרחב – מביאות לעולם יותר ילדים. גם שיעור הילדים הנולדים להורים מבוגרים יותר לאחר כמה לידות, כלומר ילדים שיש להם לפחות שני אחים מבוגרים יותר, גבוה יותר בישראל.

**תרשים 16. מספר הילדים הצפוי לאישה, לפי רמת השכלה
השוואה בין-לאומית, נשים בגילי 20-44**

אומדנים על בסיס רגרסיה ליניארית. בפיקוח על ההכנסה החדשית של משק הבית (לפי הנתון הממוצע), ועל אשכולות ברמת המדינה (EVS) והמחוז (הלמ"ס).

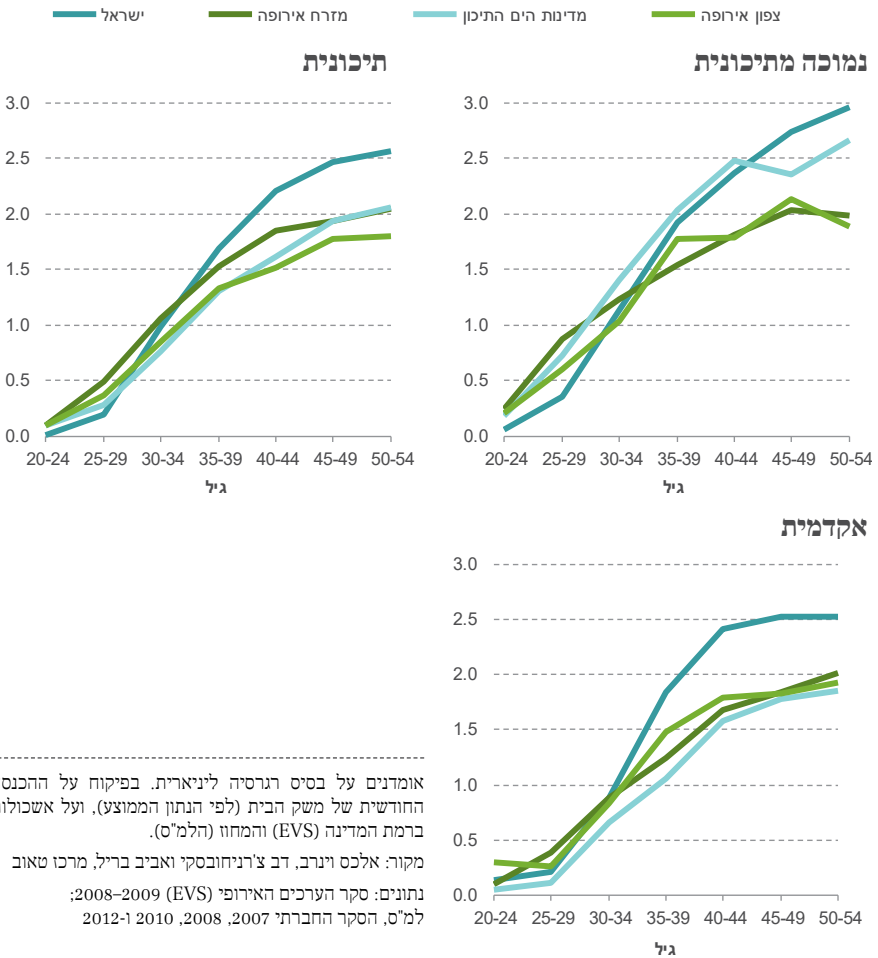
מקור: אלכס וינרב, דב צ'רניחובסקי ואביב בריל, מרכז טאוב נתונים: סקר הערכים האירופי (EVS) 2008-2009; למ"ס, הסקר החברתי 2007, 2008, 2010 ו-2012

גברים

ניתן לקבל נקודת מבט שונה על אותה תופעה מהתבוננות בקשר בין השכלה בקרב גברים למספר הילדים שלהם. אמנם דמוגרפים כמעט שאינם מתייחסים לפריון בקרב גברים, אך מאפייני הגברים משפיעים בהחלט על הנתונים של ילדיהם (Flouri 2005; Greene and Biddlecom 2000).

תרשים 17 משחזר את המודל ששימש להשוואת הפרייה לפי השכלה בקרב נשים להשוואה דומה עבור גברים, אך מרחיב את טווח הגילים עד 54-50. התרחבות הפער בין גברים ישראלים לאירופים בהתאם לרמת ההשכלה ניכרת עוד יותר מאשר בקרב נשים. בקרב בעלי השכלה הנמוכה ביותר הפרייה המצטבר של ישראלים דומה לנתון בקרב בעלי השכלה דומה באירופה. עבור הרוב המוחלט של בעלי השכלה תיכונית או תואר ראשון, הפרייה של הגברים בישראל מתחיל לעלות על זה של גברים באירופה בגילי 39-35. משמעותם של ההבדלים היא שגם כאשר המדגם אינו כולל חרדים וערבים, לגברים ישראלים בוגרי תיכון ואקדמאים בשנות הארבעים המוקדמות לחייהם יש 0.6 ו-0.8 יותר ילדים (בהתאמה) מאשר לבעלי השכלה דומה באירופה.

תרשים 17. מספר הילדים הצפוי לגבר, לפי רמת השכלה השוואה בין-לאומית, גברים בגילי 20-54

אומדנים על בסיס הנרטיב ליניארית. בפיקוח על ההכנסה החודשית של משק הבית (לפי הנתון הממוצע), ועל אשכולות ברמת המדינה (EVS) והמחזור (הלמ"ס). מקור: אלכס ויגרב, דב צ'רניחובסקי ואביב בריל, מרכז טאוב נתונים: סקר הערכים האירופי (EVS) 2008-2009; למ"ס, הסקר החברתי 2007, 2008, 2010 ו-2012

סיכום

- כפי שהודגם בפרק, הפריון בישראל חריג לא רק מפני שהוא גבוה במידה ניכרת בהשוואה לשאר המדינות המפותחות – יש לו עוד כמה מאפיינים יוצאי דופן:
- ישראל היא המדינה המפותחת היחידה שבה הפריון עלה ב-20 השנים האחרונות (ב-0.2 ילדים) אף על פי שגם הרמה בתחילת התקופה הייתה גבוהה.
 - העלייה ברמת הפריון הכוללת בישראל נובעת במידה רבה מהעלייה בשיעורי הפריון בקרב האוכלוסייה היהודית החילונית והמסורתית, שהיא הרוב בישראל. לעלייה בפריון תורמים גם החרדים, שחלקם באוכלוסייה הולך וגדל, אך הירידה בשיעור הפריון הכולל באוכלוסייה זו בשנים 2013–2004, העומדת על 0.7 ילדים, מקזזת את תרומתם, לפחות במידה חלקית.
 - בקרב המוסלמים, הנוצרים והדרוזים חלו ירידות חדות בפריון מאז אמצע שנות התשעים, בדומה למדינות ערב השכנות. הירידה קשורה לעלייה בגיל בעת הלידה הראשונה, בהתאם לדפוסים הרווחים בעולם. לעומת זאת, בקרב יהודים חלה עלייה בשיעור הפריון הכולל, למרות עלייה של 2.5 שנים בגיל בעת הלידה הראשונה.
 - פרט לישראל ולטורקיה, בכל מדינות ה-OECD שבהן שיעור הפריון הכולל גבוה מ-1.8, לפחות 35 אחוזים מהילדים נולדים מחוץ למסגרת הנישואים. בישראל חלקם של ילדים אלו עומד על פחות מ-10 אחוזים.
 - שיעור הנשים בישראל שאין להן ילדים בשנות הארבעים לחייהן נמוך במידה ניכרת בהשוואה למערב אירופה ולצפון אמריקה, אך הוא גבוה ממדינות ה-OECD באזורים אחרים (אמריקה הלטינית, מרכז אירופה ומזרח אירופה).
- ההבדל בפריון בין ישראל למדינות מפותחות אחרות מושפע משני גורמים עיקריים:
- (א) פריון גבוה בהרבה בגילים מאוחרים יותר – שנות השלושים עד שנות הארבעים המוקדמות; (ב) פריון גבוה בהרבה בקרב קבוצות משכילות יותר.
- היבטים מסוימים של הפריון החריג אינם מפתיעים לאור מאפיינים אחרים של ישראל. לדוגמה, שירות החובה בצה"ל דוחה את הנישואים והפריון בקרב רוב היהודים, מה שתואם את הרמות הנמוכות יחסית של פריון מחוץ למסגרת הנישואים ואת הגיל המבוגר בעת הלידה הראשונה (באוכלוסייה היהודית שנדגמה). גם הגישה הנוחה לאמצעי מניעה, לרבות בזמן השירות הצבאי, תורמת לכך.
- העלייה שחלה לאחרונה בפריון מפתיעה יותר, וכך גם העובדה שבקרב יהודים בישראל, הקבוצה שדפוסי הפריון שלה שונים במידה רבה ביותר מרוב המדינות ב-OECD היא הנשים והגברים המשכילים ביותר. ממצאים אלו מעידים כי הפריון בישראל בעשורים האחרונים הושפע במידה פחותה מגורמים מבניים הקשורים לפריון נמוך במדינות מפותחות אחרות; הוא ממשיך לעלות אף שההוצאות על בריאות וחינוך נמצאות במגמת עלייה והיחס בין הוצאות המחיה לשכר עלה אל מעל לממוצע ה-OECD, ולמרות העובדה שביחס לעלויות המחיה, הסובסידיות לעידוד ילודה בישראל (כגון קצבאות ילדים) נדיבות פחות בהשוואה למדינות אירופיות רבות (אם כי מכיוון שהפריון גבוה יותר, סך חודשי החופשה בחייה של אם עבור כלל הלידות יותר קרוב לממוצע ב-OECD).⁹

9 ה-OECD מגדיר את "סך החופשה בתשלום הזמינה לאימהות" כמכפלה של מספר שבועות חופשת הלידה בתשלום שמקבלת אם, בשיעור הקצבה ביחס למשכורת הקודמת שלה (ראו OECD PF2.1 [במאגר](#)

הממצאים תומכים בטענה שגורמים כלכליים וחומריים משפיעים על הפריזן בישראל פחות מאשר גורמים תרבותיים. בסקירת הסיבות לפריזן הגבוה בקרב חילונים שערכה Okun (2016), היא מסכמת אותן כ"מערכת של גורמים הקשורים זה בזה, שיחד מאפיינים את הסביבה החברתית-כלכלית והתרבותית של התנהגות הפריזן [בישראל]". בהמשך היא מפרטת מה הם אותם גורמים:

שילוב של תמיכה בגידול ילדים מצד המדינה ומצד המשפחה; הדגשה כפולה של חשיבות החברתית והפוליטית של תעסוקה בקרב נשים לצד חשיבות הפריזן; מדיניות התומכת באימהות עובדות במסגרת משטר רווחה שמרני; מערכת משפחתית שבה ההורים מספקים לילדיהם הבוגרים סיוע משמעותי, הן מבחינה כספית הן בגידול ילדיהם; שוויון יחסי בתפיסת התפקידים המגדריים ובהתנהגות משקי הבית; החשיבות המתמדת של אידאולוגיה משפחתנית (familist) ושל הנישואים כמוסד חברתי; תפקיד הלאומיות היהודית וההתנהגות הקולקטיבית בחברה דתית המתאפיינת בקונפליקט אתנו-לאומי; ושיח לאומני המגדיר נשים כמולידות האומה הביולוגיות (Okun 2016, עמ' 252, במקור באנגלית).

בהמשך לדברים אלו, נראה כי אין גורם יחיד המסביר מדוע לישראלים יהודים שאינם דתיים יש יותר ילדים, וכי ההסבר הוא ההשפעה המשולבת הכוללת של כלל הגורמים. נראה כי יחד הם מחסנים קבוצות שאינן דתיות בחברה הישראלית מפני ההשפעות החזקות ביותר של המפנה הדמוגרפי השני, לפחות לעת עתה. ה"ביקוש" לילדים ממשיך להיות גבוה בקבוצות אלו, והפריזן בפועל משקף את הביקוש.

כמה זמן יימשך הפריזן הגבוה בישראל? התשובה לכך אינה ברורה. מחד גיסא, זה שנים רבות הפריזן בישראל נוגד את התחזיות הצופות מגמת ירידה. מאידך גיסא, משבר הדור והעלייה ביוקר המחיה עשויים להקשות על בני משפחה לספק בעתיד את הסיוע שהם מעניקים כעת. במצב זה, בסופו של דבר יחליש יוקר המחיה את הקשר בין האידאולוגיה הפרו-משפחתית החזקה בישראל לפריזן הגבוה, וידחק את הפריזן בפועל אל מתחת ל"מספר האידיאלי" המוצהר. גם הפער הזה הוא דפוס נורמלי במדינות ה-OECD, אף שאינו בא לידי ביטוי כיום בישראל (DellaPergola 2009).

השלכות על המדיניות

חשוב לבחון כיצד עשויים המאפיינים יוצאי הדופן של הפריזן להשפיע על המדיניות החברתית בישראל, מעבר להשלכות המוכרות של הצמיחה הגבוהה על המשך ההשקעה בדור, בבריאות, בחינוך, בתשתיות באופן כללי ובכלל החשבונות הלאומיים. ההצבעה על מאפיינים אלו חשובה במיוחד לאור ההתפשטות של נורמות ושיטות ספציפיות במדיניות ממדינה למדינה (Meyer et al. 1997; Swidler and Watkins 2017). המשמעות של המאפיינים החרिגים של הפריזן בישראל היא שמוקד העיסוק של קובעי המדיניות צריך להיות שונה במקצת.

[המידע על משפחות](#) באתר הארגון). בישראל נשים מקבלות 15 שבועות חופשת לידה בתשלום מלא, כך שהיא נמצאת באחוזון ה-73 ב-OECD, אולם מדד זה מחושב עבור כל ילד בנפרד. כדי לחשב את סך החופשה בתשלום הניתנת לאימהות עבור כל הילדים, הוכפל המדד לילד בשיעורי הפריזן העדכניים. לפי מדד זה, הקצבה מוענקת לנשים בישראל במשך 43 שבועות בממוצע לאורך חייהן. על כן, הן נמצאות באחוזון ה-44 במונחים של סך קצבאות ההורות הניתנות להן (ניתן לפנות למחבר לקבלת החישובים). לתיאור יותר מפורט של חופשת לידה בישראל ראו בוורס ופוקס (2016).

ראשית, לעובדה ששיעור גבוה יותר מהילדים בישראל נולדים להורים מבוגרים יותר ולהורים אקדמאים (בהשוואה למדינות אירופיות) יש חשיבות בהתוויית מדיניות בתחומי החינוך, החברה והבריאות. הורים מבוגרים יותר לרוב מבוססים יותר מבחינה כלכלית (השכר בשנות השלושים לחייהם של עובדים גבוה מזה של עובדים בשנות העשרים לחייהם), מה שעשוי להרחיב את האפשרויות של ילדיהם ולשפר את רמת ההשכלה שלהם (Akee et al. 2010).

נוסף על כך, השכלת ההורים היא אחד הגורמים החשובים ביותר לחיזוי נתוניו של הילד במגוון תחומים, החל מבריאותו של הילד והשכלתו ועד לצבירת הון אנושי בכללותו. כמו כן, רמות ההשכלה של ההורה משפיעות בעקיפין (השפעות חיצוניות חיוביות) גם על נתונייהם של ילדים אחרים בשכונה, נוסף להשפעתם של הורי הילדים עצמם. גם אם הוריו של ילד אינם אקדמאים, המגורים באזור שבו להוריהם של החברים והשכנים יש השכלה אקדמית יוצרים אפקט גלישה חיובי, שכן רעיונות ונורמות הקשורים להשכלה גבוהה יותר של ההורים מתפשטים למשפחות בעלות השכלה נמוכה יותר.

לשילוב בין ההשפעות החיצוניות הישירות והעקיפות יש השלכות חשובות על המדיניות החברתית והחינוכית. לדוגמה, הוא עשוי לאפשר לקובעי המדיניות למקד את השקעתם באזורים שבהם רמת ההשכלה ההורית נמוכה, במיוחד כשהיא נמוכה והומוגנית, כלומר כמעט אין בהם הורים בעלי השכלה על-תיכונית. לעומת זאת, באזורים שבהם רמת ההשכלה ההורית גבוהה, אפשר להגביל את ההתערבויות למשפחות ספציפיות, היות שילדיהם של אקדמאים יש גישה למאגרי ההון האנושי והתרבותי המשפחתיים.

טענות דומות עשויות להשפיע על בריאות הציבור. שיעורי תמותת התינוקות והילדים נמוכים מאוד בכללותם, גם בקרב מי שהשכלתם נמוכה יחסית, אך הם גבוהים יותר במגזר הערבי. אחת הסיבות להבדל זה היא השילוב בין רמת השכלה נמוכה יחסית של ההורים ובין דפוסי הפרדה: מספר השכונות המעורבות, וכן בתי הספר המעורבים. שילוב זה מצמצם מאוד את אפקט הגלישה החיובי, שעשוי להביא לכך שתפיסות ונורמות חיוביות לגבי בריאות הילד – הקשורות להשכלה גבוהה יותר – מחלחלות גם למשפחות בעלות השכלה נמוכה יותר. כל זמן שתימשך מגמת העלייה ברמת ההשכלה במגזר הערבי המגבלה הזו תפחת, ויהיה ניתן לצפות לירידה מתמשכת בתמותת התינוקות והילדים גם באוכלוסייה זו. ייתכן כי קובעי המדיניות אף יכולים להעצים את ההשפעה על ידי הכשרת נשים ערביות משכילות יותר כעמיתות בריאות שיסייעו לנשים שהשכלתן נמוכה יותר. אמצעי זה עשוי לשמש גם, לדוגמה, דרך נוספת למנוע חלק מההשלכות הבריאותיות הבלתי רצויות של שכיחותם הגבוהה של נישואים בתוך המשפחה וסוגים נוספים של הומוגמיה קהילתית בדפוסי הנישואים של ערבים (Zlotogora et al. 2003).

העיקרון הניצב בבסיסם של שני המקרים הוא ששיעור גבוה יותר של הורים משכילים מפחית את הנטל המוטל על מערכת החינוך ומערכת הבריאות הציבורית כאשר הן נדרשות להיות המנוע העיקרי לשינוי התנהגותי, או המסלולים היחידים לניידות חברתית כלפי מעלה ולשיפור הבריאות בחברה בישראל. הדבר נכון במיוחד בשכונות המתאפיינות ברמות השכלה מעורבות.

השכלת מדיניות נוספת מתייחסת להשפעת שיעורי הפריור הנמוכים מחוץ למסגרת הנישואים בישראל, במיוחד בקרב יהודים דתיים ובקרב מוסלמים. לשם השוואה, לפי נתונים מסקר האוכלוסייה הנוכחי (CPS 2007-2012), רבע מכלל משקי הבית בארצות הברית כוללים אם יחידנית, ובעוד 6 אחוזים יש אב יחידני (Mathur, Fu and Hansen).

לעומת 6 אחוזים של משקי בית חד-הוריים מכלל משקי הבית בישראל (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 2017). במשקי הבית הללו חיים 8 אחוזים מכלל הילדים בישראל (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 2018).

משמעותם של השיעורים הנמוכים היא כפולה. ראשית, היות שבהשוואה בין-לאומית שיעורי העוני בקרב משפחות חד-הוריות גבוהים יותר לעומת משפחות דו-הוריות (Maldonado and Nieuwenhuis 2015), בישראל יש כיום פחות עניים לעומת השיעור שהיה צפוי לו אחוז המשפחות החד-הוריות במדינה היה דומה לממוצע העולמי. לצד זאת, העובדה שבישראל שיעורי העוני הם מהגבוהים ביותר במערב למרות המיעוט היחסי של משפחות חד-הוריות מהווה סיכון מסוים: ככל ששכיחות משפחות חד-הוריות תמשיך לעלות, כפי שקורה בשנים האחרונות, שיעור העוני יעלה בהתאם – אלא אם נצליח להחליש את הקשר בין חד-הוריות לעוני.

שנית, מדיניות הרווחה להפחתת העוני בישראל אינה חייבת להתמקד במשפחות חד-הוריות ברמה הנהוגה ברוב מדינות ה-OECD. היות שההורים היחידניים הם מעטים יחסית בישראל (גם לאחר ששיעורם עלה), הם מפוזרים יותר בין משקי בית שיש בהם שני הורים, ואינם מרוכזים בשכונות או בערים העניות ביותר, כמו בארצות הברית למשל. בשל מדיניות הדיור הציבורי ומבחני ההכנסה הנחוצים לסיוע בדיור, בכמה ערים בארצות הברית – למשל דטרויט ופלינט (מישיגן), קמדן ואיסט אורנג' (ניו ג'רזי) ורוצ'סטר (ניו יורק) – שיעור משקי הבית היחידניים עולה על 70 אחוזים מכלל משקי הבית בעיר. ריכוזים כאלה של משפחות חד-הוריות אינם קיימים בישראל, ועובדה זו נובעת במידה חלקית מדפוס הפריז הלאומי.

השלכה שלישית של דפוס הפריז יוצאי הדופן בישראל על המדיניות קשורה לשיעור הנמוך של נשים שאינן מביאות ילדים (אם כי שיעור זה נמצא במגמת עלייה). שיעור זה גבוה יותר בקרב המוסלמיות, מכיוון שנשים רבות יותר מקרבן אינן מתחתנות – ומעטות מאוד יולדות כאימהות חד-הוריות. האם נשים אלו צפויות להשתלב בשוק העבודה במידה רבה יותר מאימהות? האם הן תורמות להכנסה של משק הבית שבו גדלו? האם שיעור הנשים החיות ללא ילדים בקרב נשים עובדות במגזר הערבי גבוה ביחס לכלל האוכלוסייה? התשובות לשאלות אלו עשויות לסייע להבין את השפעתה של העלייה בשיעורי ההשתתפות בשוק העבודה בקרב נשים ערביות על רמות העוני של משקי הבית. כמו כן, ייתכן שהתשובות הללו ילמדו על האיזון הנחוץ בין צורכי עבודה ומשפחה בקרב נשים ערביות, שייתכן שהוא שונה מזה של נשים יהודיות.

המסר הכולל העולה מדוגמאות אלו הוא שהמדיניות החברתית והכלכלית בישראל צריכה להיות רגישה למערכת כללית של מאפיינים הקשורים לפריז, ולא רק לרמת הפריז הכוללת. אילו ישראלים מביאים ילדים, באיזה גיל ובאיזו מסגרת – נישואים או שותפות ארוכת טווח מסוג אחר? מה רמת ההשכלה שלהם? ומי אינם מביאים ילדים? התשובות לכל אחת מהשאלות הללו בישראל יוצאות דופן ביחס למדינות האחרות ב-OECD, ויש לגבש את המדיניות בהתאם לכך.

נספחים

לוח נ'1. שיעורי הפריזון בישראל לפי רמת השכלה, מגדר ומגזר המודלים ששימשו ליצירת תרשים 15. בסוגריים: סטיית התקן

ערבים		יהודים ואחרים		
גברים	נשים	גברים	נשים	
-0.0815*** (-4.73)	-0.0263 (-1.15)	0.0816*** (11.48)	0.0489*** (6.49)	הכנסה (עשר קטגוריות)
				רמת ההשכלה
				נמוכה מתיכונית (קבוצת הייחוס)
-0.00657 (-0.04)	-0.502** (-2.74)	-0.122 (-1.52)	-0.188* (-1.97)	תיכונית
0.0811 (0.21)	-0.387 (-1.24)	-0.0258 (-0.09)	-0.133 (-0.57)	אקדמית
				קבוצת גיל
				20–24 (קבוצת הייחוס)
0.644*** (4.50)	1.330*** (6.44)	0.288** (3.17)	0.786*** (6.60)	25–29
1.883*** (13.43)	2.587*** (13.40)	1.061*** (11.45)	1.736*** (14.54)	30–34
3.287*** (22.99)	2.574*** (13.59)	1.826*** (19.45)	2.302*** (20.66)	35–39
3.620*** (24.85)	2.983*** (15.61)	2.283*** (25.06)	2.577*** (22.96)	40–44
4.616*** (29.60)		2.632*** (28.37)		45–49
				אינטראקציה השכלה * גיל
-0.146 (-0.62)	0.322 (1.15)	-0.0395 (-0.34)	-0.319* (-2.29)	תיכונית * 25–29
-0.474* (-1.88)	-0.582* (-2.33)	-0.0588 (-0.47)	-0.297* (-1.18)	תיכונית * 30–34

לוח נ'1 (המשך). שיעורי הפריון בישראל לפי רמת השכלה, מגדר ומגזר המודלים ששימשו ליצירת תרשים 15. בסוגריים: סטיית התקן

ערבים		יהודים ואחרים		
גברים	נשים	גברים	נשים	
(-1.99)	(-2.12)	(-0.48)	(-2.09)	
-0.660**	0.164	-0.118	-0.267&	תיכונית * 35-39
(-2.61)	(0.59)	(-0.96)	(-1.96)	
0.0513	0.462	-0.133	-0.309*	תיכונית * 40-44
(0.20)	(1.48)	(-1.07)	(-2.24)	
-0.511#	-	-0.244#	-	תיכונית * 45-49
(-1.77)	-	(-1.90)	-	
-0.413	-0.726#	-0.231	-0.464#	אקדמית * 25-29
(-0.88)	(-1.86)	(-0.76)	(-1.81)	
-0.717	-0.887*	-0.348	-0.619*	אקדמית * 30-34
(-1.59)	(-2.22)	(-1.16)	(-2.44)	
-1.702***	-0.275	-0.161	-0.505*	אקדמית * 35-39
(-3.70)	(-0.65)	(-0.54)	(-2.01)	
-0.372	0.324	-0.121	-0.413	אקדמית * 40-44
(-0.80)	(0.67)	(-0.40)	(-1.63)	
-0.996*	-	-0.331	-	אקדמית * 45-49
(-2.16)	-	(-1.10)	-	
		0.399***	0.710***	חרדים: אומדנים ספציפיים
		(3.62)	(4.26)	חרדי
		0.116	0.0562	חרדי * תיכונית
		(0.32)	(0.26)	
		0.363	0.255	חרדי * אקדמית
		(0.81)	(0.50)	
		1.751***	1.185***	חרדי * 25-29
		(10.74)	(4.56)	
		2.494***	1.618***	חרדי * 30-34
		(13.96)	(6.02)	
		3.091***	2.136***	חרדי * 35-39
		(16.20)	(7.32)	
		2.942***	2.150***	חרדי * 40-44
		(14.33)	(6.50)	
		2.105***		חרדי * 45-49
		(10.10)		

לוח נ'1 (המשך). שיעורי הפיריון בישראל לפי רמת השכלה, מגדר ומגזר המודלים ששימשו ליצירת תרשים 15. בסוגריים: סטיית התקן

ערבים		יהודים ואחרים		
גברים	נשים	גברים	נשים	
		-0.264 (-0.58)	0.133 (0.41)	חרדי * תיכונית * 25-29
		-0.904* (-1.98)	0.769* (2.21)	חרדי * תיכונית * 30-34
		-0.983* (-2.13)	0.861* (2.33)	חרדי * תיכונית * 35-39
		-1.002# (-1.95)	0.376 (0.90)	חרדי * תיכונית * 40-44
		0.509 (1.03)		חרדי * תיכונית * 45-49
		-1.402# (-1.88)	-0.665 (-1.12)	חרדי * אקדמית * 25-29
		-0.363 (-0.63)	0.205 (0.34)	חרדי * אקדמית * 30-34
		-1.211* (-2.08)	0.507 (0.80)	חרדי * אקדמית * 35-39
		-1.166* (-2.05)	-0.131 (-0.19)	חרדי * אקדמית * 40-44
		0 (.)		חרדי * אקדמית * 45-49
0.452*** (3.53)	0.946*** (5.65)	-0.340*** (-4.97)	0.0146 (0.17)	קבוע
1693	1412	6272	5211	מספר תצפיות
0.576	0.385	0.550	0.518	Adjusted R ²

מובהקות: *** p < 0.001; ** p < 0.01; * p < 0.05; # p < 0.1

מקור: אלכס וינרב, מרכז טאוב

**לוח נ'2. שיעורי הפריון לפי רמת השכלה וגיל - השוואה בין-לאומית
המודלים ששימשו ליצירת תרשים 15. בסוגריים: סטיית התקן**

(3) אקדמית	(2) תיכונת	(1) נמוכה מתיכונת	
0.118** (2.83)	0.0477# (1.91)	-0.0577 (-0.76)	הכנסה
			אזור
			ישראל (קבוצת הייחוס)
0.0637 (0.68)	0.148*** (3.97)	0.770*** (6.23)	מזרח אירופה
-0.150*** (-4.08)	0.0802* (2.18)	0.523*** (6.71)	מדינות הים התיכון
-0.115*** (-4.37)	**0.117 (2.92)	0.431*** (3.84)	צפון אירופה
			גיל
			20-24 (קבוצת הייחוס)
0.244*** (29.74)	0.417*** (5132.49)	0.807*** (65.15)	25-29
1.066*** (50.64)	1.433*** (492.39)	1.804*** (57.84)	30-34
1.822*** (74.96)	2.098*** (483.86)	2.369*** (72.55)	35-39
2.191*** (96.07)	2.328*** (530.15)	2.636*** (92.43)	40-44
0.0230 (0.28)	0.214*** (3.65)	-0.303* (-2.67)	מזרח אירופה * 25-29
-0.305* (-2.50)	-0.249*** (-3.87)	-0.908*** (-6.28)	מזרח אירופה * 30-34
-0.658*** (-7.24)	-0.512*** (-7.01)	-1.211*** (-6.54)	מזרח אירופה * 35-39
-0.925*** (-7.03)	-0.639*** (-7.76)	-1.157*** (-6.33)	מזרח אירופה * 40-44
-0.0319 (-0.66)	0.229** (3.37)	-0.0211 (-0.25)	הים התיכון * 25-29

לוח נ'2 (המשך). שיעורי הפיריון לפי רמת השכלה וגיל - השוואה בין-לאומית המודלים ששימשו ליצירת תרשים 15. בסוגריים: סטיית התקן

(3) אקדמית	(2) תיכונית	(1) נמוכה מתיכונית	
-0.277*	-0.321*	-0.318**	הים התיכון * 30-34
(-2.64)	(-2.25)	(-2.69)	
-0.442*	-0.570***	-0.871***	הים התיכון * 35-39
(-2.58)	(-4.09)	(-4.46)	
-0.642***	-0.537***	-0.950***	הים התיכון * 40-44
(-5.30)	(-3.95)	(-5.31)	
0.0902	-0.00822	0.133	צפון אירופה * 25-29
(1.45)	(-0.18)	(1.09)	
-0.0910	-0.295**	-0.550**	צפון אירופה * 30-34
(-0.90)	(-3.16)	(-2.90)	
-0.243***	-0.594***	-0.782***	צפון אירופה * 35-39
(-3.55)	(-6.84)	(-4.01)	
-0.468***	-0.696***	-1.149***	צפון אירופה * 40-44
(-5.85)	(-9.26)	(-7.10)	
-0.0610	-0.0332	0.285**	קבוע
(-0.73)	(-0.65)	(2.80)	
6,030	9,446	3,444	מספר תצפיות
0.325	0.388	0.229	Adjusted R2

מובהקות: *** p < 0.001 **; p < 0.01 *; p < 0.05 *; p < 0.1 #

מקור: אלכס וינרב, מרכז שאוב

מקורות

- בוורס, ליאורה והדס פוקס (2016), **נשים והורים בשוק העבודה**, תקציר מדיניות, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2017), **משפחות בישראל – נתונים לרגל יום המשפחה**, הודעה לעיתונות, 21 בפברואר 2017.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2018), **לקט נתונים לרגל יום הילד הבין-לאומי 2018**, הודעה לתקשורת, 18 באוקטובר 2018.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (שנים שונות), **הסקר החברתי**.
- חליחל, אחמד (2011), **פריון של נשים יהודיות ומוסלמיות בישראל לפי מידת הדתיות שלהן בשנים 1979–2009**, נייר עבודה מס' 60, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- חליחל, אחמד (2015), **פריון של נשים יהודיות ומוסלמיות בישראל לפי מידת הדתיות שלהן בשנים 1979–2014**, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- טל, אלון (2017), **והארץ מלאה: התמודדות עם פיצוץ אוכלוסין בישראל**, הקיבוץ המאוחד.
- פוקס, הדס (2016), "פערים מגדריים בשוק העבודה: שכר וקיטוב תעסוקתי", בתוך אבי וייס (עורך), **דוח מצב המדינה: חברה, כלכלה ומדיניות 2016**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 89–53.
- פוקס, הדס ואבי וייס (2018), "שוק העבודה: מבט-על", בתוך אבי וייס (עורך), **דוח מצב המדינה: חברה, כלכלה ומדיניות 2018**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 86–71.
- Ahn, Namkee, and Pedro Mira. "A Note on the Changing Relationship Between Fertility and Female Employment Rates in Developed Countries," *Journal of Population Economics* 15 (2002): 667-682.
- Akee, Randall K. Q., William E. Copeland, Gordon Keeler, Adrian Angold, and E. Jane Costello. "Parents' Incomes and Children's Outcomes: A Quasi-Experiment Using Transfer Payments from Casino Profits," *American Economic Journal: Applied Economics* 2, 1 (2010): 86-115.
- Becker, Gary S., and Nigel Tomes. "Child Endowments and the Quantity and Quality of Children," *Journal of Political Economy* 84, 4, Part 2 (1976): S143–S162.
- Blackstone, Amy. "Childless... or Childfree?" *Contexts* 13, 4 (2014): 68-70.
- Brehm, Uta, and Henriette Engelhardt. "On the Age-Specific Correlation Between Fertility and Female Employment: Heterogeneity Over Space and Time in OECD Countries," *Demographic Research* 32 (2015): 691-722.
- Bystrov, Evgenia. "The Second Demographic Transition in Israel: One For All?" *Demographic Research* 27 (2012a): 261-298.

- Bystrov, Evgenia. "Religion, Demography and Attitudes Toward Civil Marriage in Israel 1969-2009," *Current Sociology* 60, 6 (2012b): 751-770.
- Caldwell, John C. "Mass Education as a Determinant of the Timing of Fertility Decline," *Population and Development Review* 6, 2 (1980): 225-255.
- DellaPergola, Sergio. "Jerusalem's Population, 1995-2020: Demography, Multiculturalism and Urban Policies," *European Journal of Population/Revue Européenne de Démographie* 17, 2 (2001): 165-199.
- DellaPergola, Sergio. "Actual, Intended, and Appropriate Family Size Among Jews in Israel," *Contemporary Jewry* 29 (2009): 127-152.
- Donath, Orna. "Regretting Motherhood: A Sociopolitical Analysis," *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 40, 2 (2015): 343-367.
- European Values Study (EVS).
- Flouri, Eirini. *Fathering and Child Outcomes*. Chichester, West Sussex, England; Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2005.
- Friedlander, Dov, Zvi Eisenbach, and Calvin Goldscheider. "Modernization Patterns and Fertility Change: The Arab Populations of Israel and Israel-Administered Territories," *Population Studies* 33, 2 (1979): 239-254.
- Friedlander, Dov, and Carole Feldmann. "The Modern Shift to Below-Replacement Fertility: Has Israel's Population Joined the Process?" *Population Studies* 47, 2 (1993): 295-306.
- Friedlander, Dov, and Calvin Goldscheider. *The Population of Israel*. New York: Columbia University Press, 1979.
- Friedlander, Dov, and Calvin Goldscheider. "Israel's Population: The Challenge of Pluralism," *Population Bulletin* 39, 2 (1984): 1-40.
- Gamzu, Ronni, Nir Kaidar, Arnon Afek, and Tuvia Horev. "Physician Density Planning in a Public Healthcare System: Complexities, Threats and Opportunities — The Case of the Israeli Healthcare System," *Health Policy* 120, 8 (2016): 920-927.
- Greene, Margaret E., and Ann E. Biddlecom. "Absent and Problematic Men: Demographic Accounts of Male Reproductive Roles," *Population and Development Review* 26, 1 (2000): 81-115.
- Hirschman, Charles. "Why Fertility Changes," *Annual Review of Sociology* 20, 1 (1994): 203-233.
- Kohli, Martin, Harald Künemund, and Claudia Vogel. "Shrinking Families? Marital status, Childlessness, and Intergenerational Relationships." In Johannes Siegrist (Ed.), *Survey of Health, Ageing, and Retirement in Europe (2004-2007), Chapter 5, Social and Family Context*. Mannheim Research Institute for the Economics of Aging (MEA), 2008. 166-173.

- Lesthaeghe, Ron. "The Second Demographic Transition: A Concise Overview of Its Development. Proceedings of the National Academy of Sciences 111, 51 (2014): 18112-18115.
- Lesthaeghe, Ron, and Johan Surkyn. "Cultural Dynamics and Economic Theories of Fertility Change," *Population and Development Review* 14, 1 (1988): 1-45.
- Maldonado, Laurie C., and Rense Nieuwenhuis. "Family Policies and Single Parent Poverty in 18 OECD Countries, 1978-2008," *Community, Work & Family* 18, 4 (2015): 395-415.
- Malthus, Thomas Robert. *An Essay on the Principle of Population as it Affects the Future Improvement of Society*. London: J. Johnson Printers, 1798.
- Mathur, Aparna, Hao Fu, and Peter Hansen. "The Mysterious and Alarming Rise of Single Parenthood in America," *The Atlantic*, September 3, 2013.
- Meyer, John W., John Boli, George M. Thomas, and Francisco O. Ramirez. "World Society and the Nation-State." *American Journal of Sociology* 103, 1 (1997): 144-181.
- Myrskylä, Mikko, Hans-Peter Kohler, and Francesco C. Billari. "Advances in Development Reverse Fertility Declines," *Nature* 460, 7256 (2011): 741-743.
- Okun, Barbara S. "An Investigation of the Unexpectedly High Fertility of Secular, Native-Born Jews in Israel," *Population Studies* 70, 2 (2016): 239-257.
- Orenstein, Daniel E., and Steven P. Hamburg. "Population and Pavement: Population Growth and Land Development in Israel," *Population and Environment* 31, 4 (2010): 223-254.
- Rindfuss, Ronald R., Minja Kim Choe, and Sarah R. Brauner-Otto. "The Emergence of Two Distinct Fertility Regimes in Economically Advanced Countries," *Population Research and Policy Review* 35, 3 (2016): 287-304.
- Rosen, Bruce, Ruth Waitzberg, and Sherry Merkur. "Israel: Health System Review," *Health Systems in Transition* 17, 6 (2015).
- Rowland, Donald T. "Historical Trends in Childlessness," *Journal of Family Issues* 28, 10 (2007): 1311-1337.
- Shamir, Michal, and Asher Arian. "The Ethnic Vote in Israel's 1981 Elections," *Electoral Studies* 1, 3 (1982): 315-331.
- Swidler, Ann, and Susan Cotts Watkins. *A Fraught Embrace: The Romance and Reality of AIDS Altruism in Africa*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2017.
- Tanturri, Maria Letizia, and Letizia Mencarini. "Childless or Childfree? Paths to Voluntary Childlessness in Italy," *Population and Development Review* 34, 1 (2008): 51-77.

- van de Kaa, Dirk J. "Europe's Second Demographic Transition," *Population Bulletin* 42, 1 (1987): 1-59.
- van de Kaa, Dirk J. "Postmodern Fertility Preferences: From Changing Value Orientation to New Behavior," *Population and Development Review* 27 (2001): 290-331.
- Watkins, Susan Cotts. *From Provinces Into Nations: Demographic Integration in Western Europe, 1870-1960*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1991.
- Zlotogora, Joel, Ziona Haklai, Naama Rotem, Moriah Georgi, Izhak Berlovitz, Alex Leventhal, and Yona Amitai. "Relative Prevalence of Malformations at Birth Among Different Religious Communities in Israel," *American Journal of Medical Genetics* 122A, 1 (2003): 59-62.